

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 23 (2023), št. 2

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2023

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratož,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: shs.urednistvo@gmail.com

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Tisk / *Printed by:*

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvilleke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je vpisan v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije, je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

MARIJAN PREMOVIČ: The Medieval Tradition in the Ideology of the Karadordevič Dynasty	293
<i>Srednjeveška tradicija in ideologija Karadordevičev</i>	
JURIJ PEROVŠEK: Karadordeviči in slovenske politične stranke 1918–1941	313
<i>The Karadordevičs and Slovenian Political Parties, 1918–1941</i>	
TAMARA GRIESSER-PEČAR: Slovenska katoliška cerkev in Karadordeviči	361
<i>Slovenian Catholic Church and the Karadjordjevič Dynasty</i>	
ANDREJ RAHTEN: Zunanjepolitični koncept kneza Pavla	397
<i>Foreign Policy Concept of Prince Paul Karadordevič</i>	
DARJA KEREC: Karadordeviči in Prekmurje	427
<i>Karadjordjevičs and Prekmurje</i>	
MIRA MILADINOVIČ ZALAZNIK: S srbskim patriarhom Gavrilom pri Windisch-Graetzih o Jugoslaviji pod žezlom Karadordevičev	459
<i>The Serbian Patriarch Gavrilo at Windisch-Graetz Family Discusses Yugoslavia Under Karadordevič's Scepter</i>	
IVAN SMILJANIČ in PETER MIKŠA:	
" Bronasti lik Največjega Jugoslovena ": javni spomeniki Karadordevičem na Slovenskem.....	489
<i>"Bronze Figure of the Greatest Yugoslav": Public Monuments to the Karadordevič Dynasty in Slovenia</i>	
BOŽO REPE: Karadordeviči in vladarska ideologija pri Slovencih	529
<i>The Karadordevičs and the Ruler's Ideology Among Slovenes</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts 565

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors 569

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2023-14

"Bronasti lik Največjega Jugoslovena": javni spomeniki Karađorđevićem na Slovenskem

Ivan Smiljanić

Mag. zgodovine, mladi raziskovalec
Inštitut za novejšo zgodovino
Privoz 11, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: ivan.smiljanic@inz.si

Peter Mikša

Dr. zgodovine, izredni profesor
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Aškerčeva cesta 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: peter.miksa@ff.uni-lj.si

Izvleček:

V prispevku so predstavljena spominska obeležja pripadnikom kraljeve družine Karađorđević, ki so jih odkrivali na Slovenskem med obema vojnama in so bila najpogosteje posvečena kraljema Petru I. in Aleksandru I. Da bi Karađorđevići utrdili vladarsko legitimnost na ozemlju nove države in krepili jugoslovansko identiteto svojih državljanov, so uporabljali različne propagandne prijeme, med katerimi je bilo načrtovanje in svečano odkrivanje javnih spomenikov eden najpomembnejših. Na Slovenskem so monarhom postavili dva konjeniška kipa, nekaj celopostavnih in doprskih kipov ter največ spominskih obeležij, plošč in reliefov. Prav tako so v spomin kralju Aleksandru v številnih krajih sadili spominske lipe. Čeprav so bili spomeniki po začetku druge svetovne vojne večinoma porušeni, pa so nekateri še vedno ohranjeni na prvotni lokaciji ali v muzejih.

Ključne besede:

Karađorđevići, spomeniki, spominske plošče, javni spomin, Kraljevina Jugoslavija

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 23 (2023), št. 2, str. 489–528, 134 cit., 8 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Ko je bila 1. decembra 1918 razglašena združitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo v Kraljestvo (nato Kraljevino) Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevino SHS), je dotedanja srbska kraljeva dinastija Karađorđević zavladata celotnemu ozemlju nove države.¹ Nekdanje avstro-ogrske dežele so prekinile z večstoletno vladavino Habsburžanov in v zanosu prvih tednov nove države so tudi na Slovenskem na smetišče zgodovine odvrgli večino javnih simbolov lojalnosti nekdanji dinastiji: spomenike nekdanjim monarhom in avstrijskim vojskovodjem so v glavnem odstranili, ulice, trge in ustanove preimenovali ter zavrgli vseprisotne portrete Franca Jožefa. Pred obiskom regenta Aleksandra Karađorđevića v Ljubljani leta 1920 je *Slovenski narod* svaril: "Predvsem je treba odstraniti iz šolskih poslopij spominske plošče na Frana Josipa, vse trakove na šolskih zastavah, ki spominjajo na Habsburžane, razne nemške napise, ki se še vedno prešerno šopirijo po našem mestu, sploh vse, karkoli spominja na bivšo Avstrijo in Habsburžane."² S tem je bil pripravljen teren za utrjevanje oblasti nove kraljeve družine.

Da bi Karađorđevići uspešno legitimirali svojo oblast tudi na ozemljih, ki jim pred letom 1918 niso vladali, so posegli po podobnih propagandnih prijemih kot pred njimi Habsburžani. V želji po poenotenju etnično heterogenih državljanov pod eno zastavo in njihovo preobrazbo v lojalne Jugoslovane je država uvedla nove praznike, med katerimi so posebej pomembno vlogo igrali rojstni dnevi monarhov,³ potekale so šolske proslave, tiskali so slavnostne članke ter knjige o zgodovini dinastije⁴ in po javnih prostorih postavljali slike monarhov ter druge podobe, od monumentalnih oz. alegoričnih slik – ki sta jih na Slovenskem ustvarjala predvsem Ivan Vavpotič⁵ in Hinko Smrekar⁶

¹ Uvod delno temelji na Ivan Smiljanič, Peter Mikša in Nani Poljanec, *Čuvajte mi Jugoslavijo: figuralni spomeniki Karađorđevićem v Sloveniji* (Rogaška Slatina, 2023), str. 7–27 (dalje: Smiljanič, Mikša in Poljanec, *Čuvajte mi Jugoslavijo*).

² "Proč z vsem, kar spominja na Avstrijo!", *Slovenski narod*, 24. 6. 1920, št. 141, str. 5.

³ Franc Rozman, Vasilij Melik in Božo Repe, *Zastave vibrajo: spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes* (Ljubljana, 1999), str. 64–75.

⁴ Med najagilnejšimi slovenskimi pisci tovrstne literature je bil ljubljanski gimnazijski ravnatelj Jakob Dimnik, ki je pred letom 1918 po podobnem vzorcu pisal propagandne knjige o Habsburžanih.

⁵ Vavpotič je v olju naslikal portret kralja Aleksandra v admiralski uniformi, ki je del zbirke Narodnega muzeja Slovenije, gl. "Velik dar krajevemu odboru JS", *Slovenski narod*, 27. 10. 1934, št. 245, str. 4. Obenem je tudi avtor skupinskega portreta kralja Aleksandra v družbi srbskega politika Stojana Protića, hrvaškega arheologa Frana Bulića in slovenskega politika ter književnika Ivana Tavčarja, ki je bil postavljen v Zdraviliškem domu v Rogaški Slatini, gl. Sara Špelec, *'Zaboga, saj sem vendar jaz na pol Slovenec': naš najdražji gost kralj Aleksander I. Karađorđević v slovenski časopisni zapuščini (1918–1934)* (Ljubljana, 2017), str. 107.

⁶ Hinko Smrekar je konec 20. let ustvaril podobo v akvarelu in svinčniku *Majka Jugoslavija* (danes v zbirki Muzeja novejšje in sodobne zgodovine Slovenije), na kateri pripadniki treh jugoslovanskih plemen izkazujejo čast alegoriji Jugoslavije, ki sedi na prestolu, okrašenem z doprsnima kipoma kraljev Petra in Aleksandra. Leta 1939 je Smrekar sodeloval na natečaju za poslikavo banovinske palače v

– do vezenin in skulptur, stvaritev samoukov.⁷ Ključen element tega široko zasnovanega državotvornega projekta je predstavljalo označevanje javnega prostora s spominskimi obeležji Karađorđevićem. Spomeniki so bili svojevrstne markacije, ki so zaznamovale jugoslovansko ozemlje, obenem pa tudi lokacije, na katerih so lahko organizirali državne svečanosti in s tem krepili patriotsko zavest integralnega jugoslovanstva, ki jo je poosebljal monarh.

O tem, kako uspešni so bili rezultati vseh teh dejavnosti, je težko natančno soditi. Novejše študije izpostavljajo, da grajenje jugoslovanskega državnega kulta in poudarjanje povezovalne vloge Karađorđevićev pri marsikaterem državljanu – posebej če ni bil Slovan ali monarhist – ni naletelo na plodna tla,⁸ pa tudi nekateri spominski zapisi so bili do slavnega odnosa Jugoslovancev do svojih monarhov kritični.⁹ Kljub temu se iz virov zdi, da je večina Slovencev sprejemala Karađorđevića kot svoje monarhe, tako da je mogoče prepoznati vzorec, znan že iz Avstro-Ogrske: medtem ko so bili dnevna politika, politične stranke in njeni predstavniki deležni obilice kritik, pa je bil monarh posvečena avtoriteta, ki je uživala spoštovanje in zvestobo (kar je pred letom 1918 označeval izraz *Kaisertreue*) – seveda pa je k temu nedvomno prispevalo tudi ostro sankcioniranje vsakršnega verbalnega delikta zoper monarha ali kraljevo družino.¹⁰ Pravzaprav je bilo uzakonjeno tudi slavljenje kraljeve dinastije, saj so poslanci Narodne skupščine 30. junija 1925 soglasno sprejeli Zakon o narodnem priznanju kralju Petru Velikemu Osvoboditelju, s katerim so se obvezali postaviti dostojen kraljev spomenik v Beogradu.¹¹ Država je strogo bdela nad kvaliteto novih spomenikov, saj so člani umetniškega oddelka pri ministrstvu za izobraževanje šele po natančnem preverjanju – lahko pa tudi po poizvedbi o političnem in navnem ozadju pobudnikov pri ministrstvu za notranje zadeve – odobrili prošnje za postavljanje kraljevih spomenikov, načrt pa je moral

Ljubljani in na enem od osnutkov prikazal prihod regenta Aleksandra v Ljubljano leta 1920, gl. Damir Globočnik, *Hinko Smrekar: kratak oris življenja in dela* (Ljubljana, 2021), str. 148–149.

⁷ Neki viničar je npr. leta 1935 iz lipovega lesa ustvaril po dva metra visoka kipa kralja Aleksandra in Rudolfa Maistra, gl. "Narodna umetnost na Mariborskem tednu", *Mariborski večernik Jutra*, 26. 7. 1935, št. 167, str. 2.

⁸ Prim. npr. Mateja Ratej, "Kaj žalujete za ovim vragom": odzivi na smrt kralja Aleksandra Karađorđevića (1934) na Štajerskem", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 90=Nv 55, št. 1 (2019), str. 28–44.

⁹ Prim. zapis Jakoba Mohoriča med komentiranjem odnosa Jugoslovancev do kralja Aleksandra: "Gladko so si izmislili, da so bile njegove zadnje besede 'Čuvajte Jugoslavijo!' Vseposod so mu postavljali spomenike in pri odkrivanju točili krokodilske solze, med njimi taki, ki so takoj pri prevratu sprejemali ministerske stolce v Titovi vladi." (Jakob Mohorič, *O zgodovini slovenske kršćanske demokracije: spominski zapisi dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)* (Ljubljana, 2019), str. 195).

¹⁰ Bosiljka Janjatović, "Uvreda Veličanstva: teži zločin u karađorđevićevskoj kraljevini", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 30, št. 1 (1997), str. 245–256.

¹¹ "Slava velikemu kralju Osvoboditelju!", *Jutro*, 1. 7. 1925, št. 150, str. 1.

sprejeti tudi kraljevi dvor.¹² Zavrnitev predloga in ostri komentarji na likovno ali drugače nedovršene predloge niso bili redkost,¹³ prav tako odstranjevanje že postavljenih, toda neprimernih spomenikov. Na ta način je država dosegla, da so (vsaj najpomembnejše) spomenike ustvarjali le priznani in izšolani domači kiparji ter arhitekti, tako da so bile uresničene spomeniške rešitve hkrati kvalitetna umetniška dela.

Po Kraljevini SHS oz. Kraljevini Jugoslaviji so postavili najmanj nekaj sto konjeniških spomenikov, celopostavnih figur, doprskih kipov, spominskih plošč, kapel, spominskih vodnjakov in drugih obeležij, posvečenih monarhom; na Slovenskem jih je trenutno dokumentiranih blizu 70. Daleč največji delež je bil posvečen kraljema Petru I. ter njegovemu sinu Aleksandru I., pri čemer so največ spomenikov odkrili po njuni smrti, ko so jima tudi podelili epitetona Osvoboditelj oz. Zedinitelj. Aleksandrova nasilna smrt v atentatu v Marseillu je bila posebej močan katalizator za množico spomeniških predlogov, pri katerih nista manjkali besedi "Čuvajte Jugoslavijo", ki naj bi ju monarh po zagotavljanju jugoslovanske propagande izgovoril tik pred smrtjo, četudi je verjetnost, da je temu res tako, majhna.

Celovit seznam spomenikov Karadorđevićem do danes še ni nastal, ne za področje celotne države ne za katerikoli njen del, četudi so – predvsem srbski – raziskovalci sestavili več pregledov največjih in najpomembnejših spomenikov.¹⁴ Morda je najdlje pri zbiranju podatkov prišel srbski umetnostni zgodovinar Uglješa Rajčević, ki je v zvezkih iz let 2001¹⁵ in 2007¹⁶ skušal popisati vse "srbske" spomenike na nekdanjem jugoslovanskem prostoru izpred leta 1950, ki so bili porušeni. Četudi pregled vsebuje mnoge napake in spregleda marsikateri spomenik, pa je dovolj natančen, da omenja tudi številne malo znane spomenike na Slovenskem. Za slovenski prostor je prvi ambicioznejši poskus popi-

¹² Olga Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja: spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989* (Beograd, 2014), str. 263–266, 287–291.

¹³ Prim. kritičen komentar umetniškega oddelka na osnutek za spomenik kralju Petru I. v Novi Gradiški na Hrvaškem, delo priznanega kiparja in medaljerja Iva Kerdića, iz leta 1926, češ da "daje vtis dobro izurjenega šolskega dela": "Glava je zelo natančno modelirana, toda brez posebnega izraza in duha. Enako je mogoče reči na splošno tudi za položaj, v katerem je figura, in za položaj rok; vse to je izdelano po pradednih pravilih in vzorcih, svečano in dekorativno, toda brez resničnega občutka naravne dostojanstvenosti. Še več, lahko bi očitali, da je vrat otrdel (kot pri človeku, ki ni navajen na paradno uniformo), da so prsi prenapihnjene, da je zvitek v roki nesmiseln, zelo banalen simbol, da je pretirano naturalistično prikazana generalska uniforma, katere poudarjena barvitost niti malo ne pristaja spomeniku špartanskega kralja Petra. /.../ Vseeno se kiparju ne more odreči določena izobrazba in veščina pri modeliranju, tako da se lahko, čeprav njegov kip ne sodi med občutena umetniška dela, tudi takšen, kakršen je, postavi v kakšni manjši vasi, brez nevarnosti, da bi žalil okus izobraženih meščanov in dolžno pieteto do umrlega velikana." (Uglješa Rajčević, *Zatirano i zatrti: o uništenim srpskim spomenicima: knjiga druga* (Novi Sad, 2007), str. 54–55 (dalje: Rajčević, *Zatirano i zatrti: o uništenim srpskim spomenicima*)).

¹⁴ Prim. npr. Dušan M. Babac, *Aleksandar I, viteški kralj* (Beograd: Evro Book, 2018), str. 341–361.

¹⁵ Uglješa Rajčević, *Zatirano i zatrti: oskrnavljeni i uništeni spomenici na tlu prethodne Jugoslavije: knjiga prva* (Novi Sad, 2001).

¹⁶ Rajčević, *Zatirano i zatrti: o uništenim srpskim spomenicima*.

sa spomenikov predstavljal bogato ilustriran članek na treh straneh v slavnostni številki *Jutra* iz leta 1940, ki je izšla ob odkritju konjeniškega spomenika kralju Aleksandru v Ljubljani.¹⁷ Kasnejši slovenski raziskovalci so se pri beleženju spomenikov Karadordevičem v glavnem omejili na večja in manjša kiparska dela. Prvi pregled za Slovenijo je zbrala umetnostna zgodovinarica dr. Špelca Čopič, ki je naštel 13 postavljenih kiparskih spomenikov in enega nedokončanega.¹⁸ Koncizen pregled pomembnejših figuralnih spomenikov je sestavil ddr. Damir Globočnik,¹⁹ dr. Božidar Jezernik pa jih je nekaj predstavil skozi razglednice.²⁰ Še vedno je daleč največ raziskovalne pozornosti posvečene najpomembnejšim, torej največjim spomenikom v mestnih središčih, preostali pa ostajajo na obrobju, marsikdaj so tudi povsem nedokumentirani. V nadaljevanju bodo zato predstavljene nove raziskovalne ugotovitve o različnih tipih spominskih obeležij Karadordevičem na Slovenskem, ki so nekoč – deloma pa še danes – tvorila široko razprostranjeno spominsko mrežo. Raziskava je temeljila predvsem na časopisnih virih, v katerih so omenjena številna obeležja, o katerih še ne obstajajo podrobnejše študije. Prispevek se bo omejil na javne spomenike. Doprsni kipi monarhov, ki so jih izdelovali slovenski kiparji (Tine Kos, Peter Loboda, France Kralj, Lojze Dolinar ...), so krasili številne javne prostore (predvsem sedeže oblasti in gospodarske ustanove) tako v Sloveniji kot drugod v državi, vendar bodo iz pričujočega pregleda izpuščeni. Enako velja za "uporabne spomenike", saj so v številnih primerih denar za postavitev spomenika namenili za izgradnjo raznih ustanov (šole, bolnišnice, Sokolski domovi, počitniški domovi ...), ki so jih poimenovali po monarhih.

Celopostavni spomeniki

Prvi javni spomenik kralju Petru I. na Slovenskem, ki je bil tudi prvi večji slovenski spomenik kateremukoli pripadniku dinastije Karadordevič nasploh, so postavili v nekdanjem parku Zvezda v Kranju (danes Slovenski trg).²¹ Mesto

¹⁷ "Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 5–7.

¹⁸ Špelca Čopič, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja* (Ljubljana, 2000), str. 291–379.

¹⁹ Damir Globočnik, *Likovno in simbolno: kolektivni spomin slovenstva v likovni umetnosti* (Ljubljana, 2017), str. 568–573 (dalje: Globočnik, *Likovno in simbolno*).

²⁰ Božidar Jezernik, *Mesto brez spomina: javni spomeniki v Ljubljani* (Ljubljana, 2014), str. 393–431.

²¹ To in naslednje poglavje temeljita na Ivan Smiljanič, Peter Mikša in Matija Zorn, "Monuments in the Function of State Ideology and Unification of Territory: The Case of Monuments to the Ruling Family of Karadordevič in Slovenia", *Igra ustvarjalnosti*, št. 7 (2019), str. 46–53, Peter Mikša, "Karadordeviči – nekoč tudi slovenski kralji", v: *Dekle iz ozadja zgodovine: Ljudmila Belcjan in njena pot v Afriko z družino kneza Pavla Karadordeviča*, ur. Alenka Pipan in Marko Frelih (Kranj, 2020), str. 55–75, in na Smiljanič, Mikša in Poljanec, *Čuvajte mi Jugoslavijo*, str. 29–93.

je bilo znano po liberalni in s tem projugoslovanski občinski upravi, zato so mestni veljaki želeli potrditi svojo zvestobo kraljevini z odkritjem spomenika pokojnemu monarhu.²² Obležje je zasnoval akademski kipar Tine Kos. Šlo je za železobetonski, devet metrov visok obelisk z valjastim podstavkom, ki so ga krasili bronasti kip klečečega mladeniča (po raznih razlagah je simboliziral svobodo, osvoboditev ali hvaležnost), bronasti medaljon s portretom monarhovega profila ter marmornat kip orla na vrhu obeliska, ki je "srepro in srdito" gledal proti zahodu,²³ torej proti slovenski Primorski, ki je po podpisu Rapalske pogodbe pripadla Italiji. Postavitev in priprave na odkritje spomenika je vodil poseben odbor, sestavljen iz uglednih kranjskih meščanov, ki je skušal dogodku dati karseda vsedržavni pomen, zato je na svečanost odkritja 1. avgusta 1926 povabil tudi kralja Aleksandra in kraljico Marijo. Slavnosti so se pričele že dan pred odkritjem s sprevedom po mestnih ulicah ter slavnostno akademijo v dvorani mestne čitalnice, na kateri je govornik dr. Beno Sabothy poudaril:

Kranj, ki se je že leta 1904 udeležil s posebno deputacijo kronanja pokojnega kralja Petra, se hoče s postavitvijo spomenika vsaj skromno oddolžiti heroju, ki je s tolikimi žrtvami pripomogel jugoslovanskemu narodu do zmage. Spomenik kralju Petru naj je ob enem simbol našega ujedinjenja in naše svobode.²⁴

Naslednji dan se je v mestu zbralo 15.000 obiskovalcev z množico predstavnikov raznih društev in organizacij. Z avtomobilom je prispel tudi kraljevi par (kraljica je bila oblečena v gorenjsko narodno nošo, kar je prisotne navdušilo), ki ga je nagovoril župan Ciril Pirc in se mu zahvalil za obisk. Ko sta bila obdarovana s cvetjem, sta Aleksander in Marija zavzela svoji mesti na posebni tribuni. Kot slavnostni govorec je nastopil industrialec ter član pripravljalnega odbora Makso Fock, ki je poudaril, da

se je tudi Kranj, ki je bil od nekdanj torišče narodne zavednosti, hotel vsaj v skromni meri oddolžiti največjemu heroju in jugoslovanskemu junaku, ki je bil pripravljen dati za našo narodno osvobojenje in ujedinjenje poslednjo kapljo krvi, našemu prvemu in velikemu kralju Petru I. Osvoboditelju, s tem, da mu postavi skromen spomenik, ki naj še pozne rodove spominja na naše osvobodilne boje, pa tudi na to, da čaka onstran granic še stotisoče bratov pod tujim jarmom odrešenja.²⁵ Po njegovem govoru so spomenik odkrili, s kratkim nagovorom pa se je

²² Za obširnejši pregled načrtovanja in odkritja spomenika gl. Globočnik, *Likovno in simbolno*, str. 393–418.

²³ "Prvi spomenik svobode v Kranju", *Slovenski narod*, 11. 6. 1926, št. 129, str. 3.

²⁴ "Veličastna slavnost v Kranju", *Slovenski narod*, 3. 8. 1926, št. 172, str. 2.

²⁵ Prav tam.

Spomenik Petru v Kranju (Arhiv Nanija Poljanca – Kraljeva zbirka Ljudskega muzeja Rogaška Slatina)

oglasil tudi Aleksander, ki se je zahvalil za izkaze vdanosti državi in svoji družini. Svečanost, ki jo je sicer vznemiril incident s provokacijo članov nacionalističnega združenja Orjuna, se je popoldne zaključila z ljudsko veselico. Kipar Kos je bil povsem spregledan:

Prvič je dobil navadno vabilo kakor da ni imel pri spomeniku več dela kot drugi. A g. Kos je bil še bolj med zadnjimi. Niso ga hoteli spustiti na slavnostni prostor, ampak se je moral skozi množico s komolci preriniti ali bolje: skrivaj utihotapiti! Kralj je po njem spraševal, a gospod Kos mu ni bil predstavljen!²⁶

Ljubljana je svoj spomenik kralju Petru postavila šest let za Kranjem, četudi ga je začela načrtovati le malo po odkritju kranjskega.²⁷ Sklep o odkritju spomenika je novembra 1926 sprejelo Združenje rezervnih častnikov. Organizirali so izvršilni odbor, ki je objavil javni razglas, v katerem so vse Slovence pozvali, naj po svojih zmožnostih prispevajo sredstva za postavitve spomenika. Prav tako je odbor razposlal nad 14.000 prošenj raznim podjetjem in premožnim zasebni-

²⁶ "Še nekaj potrebnih ugotovitev iz Kranja", *Slovenec*, 8. 8. 1926, št. 178, str. 4.

²⁷ Za obširnejši pregled načrtovanja in odkritja spomenika gl. Damir Globočnik, *Spomeniki* (Ljubljana, 2022), str. 256–309 (dalje: Globočnik, *Spomeniki*).

kom, vendar množičnega odziva ni bilo. Časopisje je napadalo mlačen odziv in izgovore, "da zdaj ni čas za take reči, da nas tare gospodarska kriza, da imamo vedno več brezposelnih, da se čuti povsod pomanjkanje denarja itd."²⁸ Približno štiri petine sredstev so tako prispevali manj premožni. Odbor je moral biti pri postavitvi kipa varčen. Četudi so odborniki prvotno računali na poldrugi milijon dinarjev dohodkov, so jih v petih letih zbrali le 482.000, od tega pa so porabili zgolj 275.000 dinarjev in preostanek dali za dobrodelne namene.²⁹ Z zbranim denarjem so financirali postavitve spomenika pred ljubljanski magistrat, ki je bila v primerjavi s prejšnjimi velikopoteznimi načrti o ureditvi veličastnega prostora, kjer bi se lahko zbirali ljudje ter organizirale svečanosti, dokaj skromna. Umetnostni kritik Karel Dobida je npr. predlagal, naj kip postavijo na visok steber, podoben Trajanovemu stebru ali Tegetthoffovemu spomeniku na Dunaju, sredi Dunajske ali na koncu Miklošičeve ceste – ali pa, da za spomenik zgradijo kar nov trg.³⁰ Prvotne ideje so spomenik umeščale tudi na Trg kralja Petra (danes Miklošičev park), vendar je na koncu prevladal predlog postavitve na stopnišče magistrata, ki ga je podal arhitekt Jože Plečnik. Konjeniški kip je iz črnega podpeškega marmorja izklesal akademski kipar Lojze Dolinar, takrat morda najbolj cenjen slovenski kipar (študija za konjsko glavo na spomeniku je ohranjena v Dolinarjevi galeriji v Kranju). S podstavkom je spomenik meril v višino štiri metre (manj od prvotno načrtovane višine 5,8 metra), spredaj pa je imel napis "Naš Osvoboditelj".³¹ Dolinar je pri upodabljanju pokojnega kralja izbral sintezo upodobitev kralja kot vojaškega zmagovalca in kot pravičnega zakonodajalca: kralj je bil, tako kot številni vojskovodje, upodobljen na konju, vendar je bil konj upodobljen v mirni drži, Peter pa ni bil oblečen v uniformo, temveč v stiliziran plašč. Posamezni detajli kipa, kot so razoglavost jezdeca, sandali in tunika, so nakazovali zgledovanje po antičnih zgledih.

Spomenik so svečano odkrili 6. septembra 1931, v okviru prireditev t. i. kraljevega tedna ob 10. obletnici vladanja kralja Aleksandra. Že na predvečer prazničnega dne so v mestu organizirali slavnostno razsvetljavo ter baklado, naslednji dan pa se je odkritja spomenika udeležilo kar okoli 100.000 ljudi. Člani odbora za postavitve spomenika so pred magistratom pričakali goste, nato pa se je z igranjem godbe pričela osrednja svečanost. Kot osrednji govorec je nastopil predsednik odbora, inženir Ladislav Bevc, ki je med drugim poudaril:

²⁸ "Akcijska za postavitev spomenika kralju Petru", *Jutro*, 10. 4. 1927, št. 86, str. 3.

²⁹ "V čast kralja Petra Osvoboditelja", *Slovenec*, 26. 7. 1931, št. 166, str. 5.

³⁰ Karel Dobida, "Spomenik kralja Petra v Ljubljani (nekaj kritičnih opazkov)", *Slovenec*, 17. 2. 1927, št. 38, str. 3–4.

³¹ "Kako je Ljubljana prišla do spomenika kralju Petru", *Slovenec*, 6. 9. 1931, št. 201, str. 2.

Konjeniški spomenik Petru v Ljubljani (Arhiv Nanija Poljanca – Kraljeva zbirka Ljudskega muzeja Rogaška Slatina)

Izraz velike sreče, ponosa in hvaležnosti Slovencev spričo zgodovinskega dejstva osvobojenja in uedinjenja naj bo spomenik, ki ga je izklesal naš mojster, akademični kipar Lojze Dolinar. Mojster je z ljubeznijo in žrtvami Slovencev vdahnil v kamen življenje, ki bo poslej bdelo nad usodo naše zgodovine, katero smo za vekomaj združili z usodo kraljevskega doma Karadjordjevičev.³²

³² "Beseda predsednika", *Jutro*, 7. 9. 1931, št. 205b, str. 2.

Spomenik v Rakeku
(Arhiv Nanija Poljanca
– Kraljeva zbirka
Ljudskega muzeja
Rogaška Slatina)

Po teh besedah so spomenik ob pokanju topičev z ljubljanskega gradu ter ob glasnem vzklikanju množice odkrili. Sledilo je še nekaj nastopov, polaganje vencev pred spomenik, parada vojske ter slavnostna povorka mimo spomenika.

Naslednji celopostavni spomenik je bil prvi, ki je bil posvečen kralju Aleksandru. Odkrit je bil ob železniški postaji v Rakeku, naselju, ki je z vzpostavitvijo rapalske meje in izgubo Postojne postalo novo središče Notranjske. Monarhov kip na državni meji je sporočal, da se tu pričenja jugoslovansko ozemlje,

slovenskim prebivalcem na obeh straneh meje pa naj bi vlival pogum. Akcijo za postavitve spomenika je vodil odbor, sestavljen iz lokalnih društev, izdelavo kipa pa je naročil pri akademskem kiparju Ivanu Sajevidu, rojenem v Stari vasi pri Postojni. Sajevid je zmodeliral kip kralja, oblečenega v vojaški plašč in z dlanmi, počivajočimi na sablji, v bron odlita figura pa je stala na kamnitem podstavku z vklesanimi napisi.³³ Po nekaj prestavitvah datuma odkritja zaradi nedokončanih del ter lokalnih političnih trenj je bil za slavnostni dan izbran 17. oktober 1937, dober teden dni po tretji obletnici kraljeve smrti. Na odkritje je pripeljal poseben vlak, s katerim so prišli gostje iz Ljubljane. Bogat program ob odkritju se je sklenil s polaganjem vencev, sprevedom vojske in gasilcev ter koncertom.³⁴

Dne 18. junija 1939 so ob Sokolskem domu v Trbovljah odkrili še en Aleksandrov spomenik. Skupaj z nekaj drugimi društvi ga je dalo postaviti trboveljski Sokol, telovadno društvo in ena od organizacij, ki so bile jugoslovanskemu unitarizmu ter kraljevi družini najbolj zveste. Društvo je najprej razmišljalo o postavitvi doprsnega kipa, vendar se s tem ni zadovoljilo in kljub precej zvišanim stroškom sklenilo postaviti celopostavni spomenik. Med svojimi člani in drugimi Trboveljčani je vodstvo Sokola zbralo potreben denar in naročilo izdelavo bronastega, več kot dva metra visokega kipa pri danes malo znanem kiparju Francu Repiču (ta je tudi pomagal Dolinarju pri klesanju Petrovega konjeniškega kipa). Kipar, ki je imel zaradi opravljanja obnovitvenih del na beograjskem dvoru tudi osebni stik z Aleksandrom,³⁵ je kralja upodobil v pohodnem plašču, njegova roka pa je bila iztegnjena v govorniško držo. Pred odkritjem je *Jutro* pisalo: "Trbovlje, dolina rudarjev, bo postavila kralju Aleksandru I. Zedinitelju spomenik, da tako pred vsem svetom izpriča, da je jugoslovenska državna misel med trboveljskim prebivalstvom globoko vkoreninjena, da tudi rudar ljubi Jugoslavijo."³⁶ Spomenik je bil slavnostno odkrit ob tridesetletnici delovanja trboveljskega Sokola s programom, ki so ga pripravili Sokoli in vojska. Del prireditve je bila podoknica pred hišo Franca Dežmana, ki je brezplačno odstopil zemljišče za postavitev letnega telovadišča Sokola. Kot osrednji govorci je nastopil predsednik odbora za postavitev spomenika Rudolf Plesković, spomenik pa je odkril podpolkovnik Stefanović, ki je na prireditvi zastopal kralja Petra II.³⁷

³³ "Prizori z odkritja spomenika Viteškemu kralju Uedinitelju na Rakeku", *Jutro*, 19. 10. 1937, št. 244, str. 4.

³⁴ "Navodila udeležencem pri svečanosti odkritja kraljevega spomenika na Rakeku", *Jutro*, 16. 10. 1937, št. 242, str. 5.

³⁵ AMI, "Razgovor s kiparjem Francem Repičem", *Jutro*, 2. 8. 1939, št. 177, str. 7.

³⁶ "Spomenik Viteškemu kralju v Trbovljah", *Jutro*, 11. 6. 1939, št. 133, str. 3.

³⁷ "V Trbovljah so odkrili spomenik Viteškemu kralju", *Jutro: ponedeljska izdaja*, 19. 6. 1939, št. 139a, str. 1.

Največji, najbolj impresiven in po mnenjih sodobnikov najlepši spomenik kralju Aleksandru v Sloveniji je bil njegov konjeniški kip, postavljen v parku Zvezda na Kongresnem trgu v Ljubljani, ki je bil verjetno tudi največji spomenik monarhu v celi državi.³⁸ Pobuda za spomenik je nastala nekaj dni po kraljevi smrti: Sreska organizacija vojnih dobrovoljcev je že 16. oktobra 1934 objavila poziv za zbiranje prispevkov za spomenik, 29. oktobra se je prvič srečal odbor, zadolžen za postavitve spomenika, ob prazniku zedinjenja 1. decembra pa je bil objavljen javni poziv, ki je sočasno obsegal tri akcije, poleg odkritja kraljevih spomenikov v Ljubljani in Mariboru še odprtje nove bolnice v Ljubljani. Za spomenik so ljudje denar zbirali precej bolj prizadevno kot za konjeniški spomenik kralju Petru. Če za slednjega niso zbrali niti pol milijona dinarjev, so za Aleksandrov spomenik v treh letih nabrali 1.600.000 dinarjev. Največji delež pri obeh spomenikih so po poročanju časopisja prispevali srednji sloji, vendar so za spomenik kralja Aleksandra precejšen del potrebne vsote prispevale institucije in občine. Razlike lahko razumemo kot odraz povečanja jugoslovanske zavesti v času med smrtjo kralja Petra in Aleksandrovo smrtjo. Kralj Aleksander je poosebljal jugoslovanstvo in Jugoslavijo, državljane pa sta, vsaj začasno, povezala njegova nasilna smrt in občutek ogroženosti države v času po atentatu.

Marca 1935 je odbor za postavitve spomenika sklenil, da bo spomenik stal v Zvezdi, in arhitektu Hermanu Husu naročil izdelavo natančnejših načrtov za ureditev okolice, konec istega leta pa je razpisal natečaj za izdelavo kipa, na katerega je prispelo 16 osnutkov. Takrat se je proces postavitve začel zapletati, saj odbor ni podelil prve nagrade, prav tako pa so se začeli pojavljati predlogi o novih lokacijah za spomenik. Svoje ideje je prispeval tudi arhitekt Jože Plečnik, ki je zasnoval idejo propilej – stebriščne pasaže – okoli kraljevega spomenika, ki bi po mnenju kritikov Zvezdi pridala vtis monumentalnosti:

Aleksandrove propileje s spomenikom in Plečnikovo regulacijo so velika arhitektonska simfonija umetnosti prostora, umetnosti arhitekture, monumentalne plastike in monumentalnega slikarstva. Aleksandrove propileje s spomenikom kralja Aleksandra in Južni trg bo centralno umetnostno znamenje bodoče veljemestne Ljubljane.³⁹

Ideji propilej pa so se mnogi umetniki uprli, češ "da je novi projekt za spomenik le arhitektura, služeca bodoči ureditvi gotovega terenskega kompleksa, pri čemer je kiparski in slikarski delež le okrasni motiv popolnoma podrejenega značaja in pomena".⁴⁰

³⁸ Za obširnejši pregled načrtovanja in odkritja spomenika gl. Globočnik, *Likovno in simbolno*, str. 485–568.

³⁹ Anton Stupica, "Aleksandrove propileje v Ljubljani", *Slovenec*, 26. 9. 1937, št. 221a, str. 7.

⁴⁰ "Naši umetniki in spomeniški odbor", *Jutro*, 1. 10. 1937, št. 229, str. 3.

Politično obarvan razkol med ljubljansko občino ter spomeniškim odborom je postavitve spomenika zavrl. Odbor je začel prevpraševati lokacijo za spomenik in poleg Kongresnega trga omenjal še park pred univerzo, prostor pri vhodu v park Tivoli in trg pred Narodnim domom (danes Narodno galerijo). Na novem arhitekturnem natečaju je še drugič zmagal arhitekt Hus, ki je lokacijo spomenika predvidel ob parku Tivoli. Sredi oktobra 1938 je bil razpisan še en kiparski natečaj, na katerem je odbor prvo nagrado izmed šestindvajsetih prispelih osnutkov sicer dodelil osnutku Tineta Kosa, toda naročilo za izdelavo konjeniškega kipa je sredi januarja 1939 oddal drugouvrščenemu Lojzetu Dolinarju – na Kosovo nejevoljo, saj je bil prepričan, da je Dolinar naročilo prejel po političnih zvezah.⁴¹ Ko so z maketo preverjali ustreznost lokacije kipa pri Tivoliju, se je izkazalo, da bi s postavitvijo kipa na tem kraju nastopili problemi z regulacijo prometa, obenem pa je javnost zahtevala postavitve kipa v Zvezdo, zato je odbor štiri mesece pred odkritjem dokončno odločil, da bo spomenik stal v parku v najožjem središču Ljubljane.⁴²

Kipar Dolinar je medtem modeliral orjaški konjeniški kip ter reliefa *Vojna in Mir* za podstavek spomenika; osnutek spomenika je danes shranjen v Moderni galeriji. Kot je pričal kipar, je bilo delo utrudljivo:

Obraz zmodeliraš, kakor bi ga modeliral v ateljeju, ter mu gledaš tako rekoč iz oči v oči. Nato stopiš doli in najdeš med deskami in plankami odprtine, iz katere dobiš pogled iz nižine. Razočaranje! Tu šele spoznaš, da moraš pridejati nekaj na čelu in odvzeti pri bradi. Hitro gori in popravi! Sledi kontrola iz daljave, pa hajdi zopet v 'višje nadstropje'. Ali mi veruješ, da sem samo pri izdelovanju obraza stopil 40, 50krat doli in gori. In to pri tropski vročini letošnjega poletja, ko je sonce neusmiljeno pripekalo na streho barake.⁴³

Za model kipa je Dolinar porabil 50.000 kilogramov gline, v mavčni odlitek, ki je nastal na podlagi modela, pa je lahko zlezlo 15 ljudi. Za odlivanje kipa v bron, ki so ga izvedli v livnici Jeremić v beograjskem Voždovcu, naj bi porabili med 6.000 in 7.000 kilogramov brona v vrednosti 300.000 dinarjev; skupni stroški za postavitve spomenika so znašali okoli 1.300.000 dinarjev. Kip je predstavljal Aleksandra, oblečenega v dolg vojaški plašč in dostojanstveno jahajočega na konju, kot vojaka in borca na zmagovalnem pohodu, v rokah pa je držal žezlo kot simbol oblasti, ki mu jo je podelilo ljudstvo. Kip konja z jezdecem je meril v višino 6,8 metra, stal pa je na štirimetrskem podstavku.⁴⁴ Dolinar je o kipu povedal:

⁴¹ Janko Kos, *Umetniki in meščani* (Ljubljana, 2015), str. 9, 64.

⁴² "Kako je Ljubljana dobila spomenik kralja Aleksandra I.", *Slovenec*, 6. 9. 1940, št. 204a, str. 2.

⁴³ S. Š., "Obisk pri kiparju Dolinarju", *Jutro*, 5. 11. 1939, št. 258, str. 7.

⁴⁴ "Kako je Ljubljana dobila spomenik", str. 2.

Konjeniški spomenik Aleksandru v Ljubljani (Arhiv Nanija Poljanca – Kraljeva zbirka Ljudskega muzeja Rogaška Slatina)

Spomenik kralja sem zamislil v velikih dimenzijah kot nekaj veličastnega, ki naj gledalca impresionira s svojo zunanjo obliko kakor tudi notranjo silo. Tako sem si zamislil ta velikanski spomenik, ki naj že po veličini ponazori veliko idejo zedinjenja, po notranji vsebini pa triumpf zmagujočega kralja, ki je po zmagoviti vojski z dostojanstvenim mirom vladal in zedinjeval v eni državi Slovence, Srbe in Hrvate. Kar se mene osebno tiče, sem delal spomenik z notranjim navdušenjem, kajti, kakor vam je znano, sem izšel iz predvojnih 'preporodovcev', ki smo že v Avstriji živeli in delali za idejo zedinjenja, katerega tvorcu naj sedaj postavim spomenik. Tako je delo za ta spomenik pomenilo mojo notranjo sprostitve. Če vse drugo abstrahiramo, je bil pokojni kralj nesebičen heroj Zedinjenja, bojevnik, ki je šel to svojo idejo z vso voljo in jo tudi ovekovečil s svojim delom. Zato sem hotel postaviti kralja-vojaka, borca, zmagovalca v triumfalnem pohodu, ko ga je narod ognil s kraljevim plaščem in mu dal v roke žezlo svobode. Zato sem se tudi odločil, da vrežem v reliefe na vsaki strani dva glavna dogodka zmagujočega vladarja: vojno in mir, zmago in vlado, vojaka in državnika. Ta ideja me je navdihovala ves čas snovanja načrtov, kakor tudi oblikovanja v današnje dimenzije. In če bo narod doživel ob njem isto, sem dosegel svoj ustvarjajoči namen.⁴⁵

⁴⁵ td., "Razgovor z ustvarjalcem kraljevega spomenika kiparjem Lojzetom Dolinarjem", *Slovenec*, 6. 9. 1940, št. 204a, str. 3.

Dne 2. julija 1940 so člani spomeniškega odbora v podstavek spomenika vzdali svinčeno ploščo s spominskim napisom, ki ga je sestavil dr. Alojz Gradnik. Na slavnostno odkritje spomenika 6. septembra 1940 se je mrzlično pripravljala vsa Ljubljana. Ker so pričakovali najmanj 50.000 udeležencev, so morali poskrbeti za red in mir, zato so dostop na prireditveni prostor omogočali samo imetnikom posebnih dovolilnic. Slavnostni dan se je pričel ob pol šestih zjutraj s topovskimi streli z ljubljanskega gradu, čemur so sledili budnica, sprejem tisočev gostov na kolodvoru in zbiranje množic na Kongresnem trgu. Slavnostni maši sta bili v ljubljanski stolnici ter pravoslavni cerkvi sv. Cirila in Metoda. Pet minut pred enajsto je pred navdušeno množico v spremstvu kneza namestnika Pavla in njegove družine prišel tudi mladi kralj Peter II., ki se je pripeljal z Brda pri Kranju in predhodno obiskal mašo v pravoslavni cerkvi. Tega dne je Peter praznoval 17. rojstni dan – in hkrati, kot se je izkazalo, zadnjega, ki ga je preživel v Jugoslaviji. Po nastopu pevskega zbora in igranju državne himne je govoril predsednik spomeniškega odbora, klasični filolog in gimnazijski ravnatelj dr. Josip Pipenbacher, ki je slavil zasluge pokojnega kralja za Jugoslavijo. Na koncu govora je prosil kralja Petra, naj odkrije spomenik, ki je bil do takrat pregrnjen z veliko državno zastavo. Ko se je spomenik pokazal izpod pregrinjala, so izstrelili topovske strele in častne salve. Zatem je Pipenbacher pred spomenik položil venec in predsednika ljubljanske občine prosil, naj spomenik prevzame v last. Venec je pred očetov kip položil tudi kralj Peter. Sledil je še govor ljubljanskega župana dr. Jura Adlešiča, ki je prav tako položil venec. Prisotni so začeli množično polagati vence, nato pa so se postopoma razšli, četudi je spomenik ostal obljuden še ves dan.⁴⁶

Spomenik naj bi v času vojnega divjanja po delih Evrope dokazoval jugoslovansko moč, enotnost in nedeljivost.⁴⁷ Da je odkritje spomenika zbudilo čustva naklonjenosti Jugoslovčanov do pokojnega kralja, priča tudi priložnostna pesem, ki jo je zložil ljudski pesnik Niko Prinčič iz Malinske na Krku. Ena od kitic se glasi: "Zahvalna Ljubljana u današnjem sjaju / spomenik podiže Viteškemu kralju, / kako li bi ostao za vječna vremena / usadjen u duši svih Jugoslovena."⁴⁸

⁴⁶ "Nj. Vel. kralj Peter II. je osebno odkril spomenik svojemu viteškemu očetu kralju Aleksandru I. v srcu Slovenije", *Slovenec*, 7. 9. 1940, št. 205, str. 1–3.

⁴⁷ Olga Manojlović, "Vladarski spomenici u Ljubljani 1908–1940. godine", *Godišnjak za društvenu istoriju* 4, št. 2–3 (1997), str. 197–207.

⁴⁸ "Spomen-pjesma", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 7.

Doprnsni kipi

Odkrivanje doprnsnih kipov je bilo, tudi zaradi nižje cene, v slovenskih naseljih bolj razširjeno kot postavljanje celopostavnih spomenikov. Trenutno je najstarejši znani doprnsni kip kateremukoli Karadordeviću na Slovenskem kip kralja Petra I., ki ga je leta 1904 izdelal hrvaški kipar Rudolf Valdec in ki so ga začeli po prvi svetovni vojni množično odlivati, da bi ga lahko postavili kot dekoracijo v javne prostore. Beograjska vlada je deset kipov podarila jugoslovanskim mestom, kasneje pa enega še ljubljanski univerzi. Ta ga je dala postaviti v osrednji avli, na podstavek, na katerem je do nedavnega stal kip Franca Jožefa.⁴⁹ Bolj nejasna je zgodovina Petrovega doprnsnega kipa, ki naj bi bil postavljen pred Kadetnico v Mariboru, prav tako na granitnem podstavku, na katerem je prej stal kip avstrijskega monarha. Ni znano, kdo je bil avtor doprnsnega kipa, niti čas, ko naj bi ga postavili, saj kip v medvojnem tisku ni bil omenjen, temveč je njegov obstoj zabeležen šele v novejših raziskavah. Po eni od ocen naj bi kip postavili že leta 1922,⁵⁰ kar pa je malo verjetno, vsaj glede na to, da so naziv prvega javnega spomenika kralju Petru v državi pripisovali kipu, ki je bil odkrit januarja 1923 na vrtu topniške delavnice v Sarajevu.⁵¹

Slovenski kiparji so se že zgodaj lotili izdelave doprnsnih kipov (tedaj še) regenta Aleksandra. Za beograjsko zunanje ministrstvo je Alojzij Gangl že leta 1919 izdelal Aleksandrov kip,⁵² nemara pa je bil prvi slovenski kipar, ki je imel priložnost ustvarjati monarhov kip po naravi, Franc Berneker, ki ga je Aleksander 15. marca 1922 v spremstvu Ivana Hribarja sprejel na avdienci. Kip je bil pozneje postavljen v prostorih ljubljanske občine.⁵³ V interjerjih javnih stavb je bilo v naslednjih letih postavljenih mnogo monarhovih doprnsnih kipov. Med zanimivejšimi primeri je Aleksandrov doprnsni kip, ki je bil skupaj z doprnsji Miroslava Tyrša, dr. Ivana Oražna, dr. Franceta Prešerna in Janeza Trdine postavljen v telovadnici Sokolskega doma v Mengšu, odprtega leta 1933. Vse kipe je izdelal starosta krajevnega Sokola Franc Ropret.⁵⁴

V večini raziskav je za prvi javni spomenik kateremukoli Karadordeviću na Slovenskem razglašen kamniti doprnsni kip kralja Aleksandra, postavljen ob cestnem križišču v Domžalah – prav na mestu, kjer je prej stal doprnsni kip Fran-

⁴⁹ Ivan Smiljanić, "Kralji, doktorji, revolucionarji: spominska obeležja v avli rektorata Univerze v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 73, št. 3–4 (2019), str. 459–460 (dalje: Smiljanić, "Kralji, doktorji, revolucionarji").

⁵⁰ *Spomenik Franca Jožefa I. pred Kadetnico v Mariboru – mariborart*, dostopno na: <http://www.mariborart.si/documents/10227/621051c5-6316-4383-841b-8b2dd14a2237>, pridobljeno: 25. 3. 2023.

⁵¹ "Spomenik kralju Petru v Sarajevu", *Jutro*, 24. 12. 1922, št. 304, str. 3.

⁵² K. Dobida, "Kipar Alojzij Gangl", *Kronika slovenskih mest* 3, št. 3 (1936), str. 193.

⁵³ "Kipar Berneker v avdienci pri kralju", *Slovenski narod*, 17. 3. 1922, št. 63, str. 3.

⁵⁴ "V Mengeš na sokolski praznik", *Jutro*, 23. 7. 1933, št. 170, str. 3.

ca Jožefa. Spomenik je dal postaviti Andrej Slokar, starosta domžalske organizacije Sokola, doprsni kip pa je po fotografijah izklesal Tine Kos. Preden je bil kip odkrit, je bil nekaj časa razstavljen v izložbi ljubljanske trgovine Magdič, kjer je požel pohvalne ocene glede portretne podobnosti z monarhom in umetniške dovršenosti.⁵⁵ Svečano odkritje je bilo 8. junija 1924.

Izredno slavlje je privabilo mnogo okoličanov, ki so ogledovali z zastavami okrašeni trg. Zbrano množico je nagovoril domžalski občan g. Andrej Slokar. V vznepenem govoru je povdarjal namen slavnosti in pozival narod k ljubezni do domovine in vladarja. Za njim je okrajni glavar dr. Ogrin v krasnem govoru priporočal ljudstvu, naj si spomenik našega kralja postavi vsak sam v svoje srce.⁵⁶

Spomenik, sestavljen iz doprsnega kipa in granitnega podstavka s črko A, je nato odkril sam Slokar. Leto dni po odkritju si je spomenik, kot je poročal tisk, osebno ogledal tudi kralj Aleksander. "Ustavil se je pred spomenikom, dolgo je opazoval lastno podobo, ob slovesu pa je poklonil ženi brata Slokarja nagelj."⁵⁷ Po marsejskem atentatu so pred spomenikom potekale žalne komemoracije.

Prvo kiparsko obeležje kralju Aleksandru, ki je bilo postavljeno v Ljubljani, in prvi figuralni kip, postavljen po njegovi smrti, je bilo bronasto doprsje na kamnitem podstavku, ki so ga odkrili 16. junija 1935 pred vhodom v Tobačno tovarno. Šlo je za odlitek kipa, ki je stal že pred drugimi tobačnimi obrati (tedaj v državni monopolni lasti) po Jugoslaviji, npr. v Nišu, Sarajevu, Banji Luki in Travniku. Kip je bil delo sarajevske kiparke Ive Despić Simonović iz leta 1926, ki je monarha portretirala v živo, kralj pa je kip razglasil za svoj najbolj zvest portret in umetnici podelil red sv. Save četrte stopnje.⁵⁸ Po znanih podatkih je bil spomenik prvi na Slovenskem, ki ga je izdelala ženska umetnica. Na podstavku je bil vklesan napis: "Uradništvo in delavstvo tobačne tovarne v Ljubljani v znak večnega spomina in hvaležnosti blagopokojnemu Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju in v posvetitev njegovega sporočila Čuvajte Jugoslavijo!"⁵⁹ Spomenik so postavili delavci tovarne s svojimi sredstvi, odkritju pa so prisostvovali predstavniki kralja Petra II., vojaškega ministra ter finančnega ministra. Kot osrednji govorec je nastopil ravnatelj Tobačne tovarne Edvard Jili, sicer doma iz Bosne, ki je "v lepi slovenščini pozdravil goste, nakar se je v toplih, vznesenih besedah spominjal velikih zaslug blagopokojnega herojskega vladarja za narod

⁵⁵ "Nov mramornat kip našega kralja", *Slovenski narod*, 1. 9. 1923, št. 199, str. 4.

⁵⁶ "Spomenik kralja Aleksandra v Domžalah", *Jutro*, 11. 6. 1924, št. 137, str. 3.

⁵⁷ "Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 5.

⁵⁸ "Nov kraljev kip", *Slovenski narod*, 21. 4. 1926, št. 89, str. 3.

⁵⁹ "Spomenik velikemu kralju v tobačni tvornici", *Jutro: ponedeljska izdaja*, 17. 6. 1935, št. 24, str. 3.

Doprsni kip Aleksandra pred Tobačno tovarno (Arhiv Nanija Poljanca – Kraljeva zbirka Ljudskega muzeja Rogaška Slatina)

in državo".⁶⁰ Zanimivo je, da je vodstvo ljubljanskega obrata sprva naročilo kraljevo doprsje pri slovenskem kiparju Ivanu Zajcu, ki ga je tudi izdelal, vendar je odločitev povzelo centralno vodstvo tovarne, ki je želelo v vseh jugoslovan-

⁶⁰ "Odkritje spomenika Viteškemu kralju v parku pred tobačno tovarno", *Jutro*, 18. 6. 1935, št. 139, str. 3.

skih tobačnih obratih postaviti enake odlitke kipa Ive Despić Simonović. *Jutro* je kritično pokomentiralo monopolizacijo spomenikov in se zavzelo za odkrivanje individualnih spomenikov pokojnemu monarhu.⁶¹

Dne 8. februarja 1936 je Ljubljana dobila še en kraljev spomenik. Bronasto dopasno figuro so svečano odkrili v avli ljubljanske univerze, ki je tedaj nosila Aleksandrovo ime. Plastiko je izdelal Nikolaj Pirnat, ki je samoiniciativno, v želji po stvaritvi dostojnega monarhovega portreta, izdelal kip monarha z rahlim nasmehom in sklenjenimi rokami (ki naj bi simbolizirale Aleksandrovo željo, da Jugoslovani držijo drug z drugim) ter oblečenega v slavnostno generalsko uniformo s plaščem. Časopisje, tako slovensko kot beograjsko, je Pirnatovo plastiko izredno pohvalilo, ban Dravske banovine Marko Natlačen pa je kip odkupil in ga podaril ljubljanski univerzi, ki ga je odkrila s skromno svečanostjo. Ker na dogodek niso bili povabljeni študentje, so se užaljeno oglasili številni pripadniki nacionalističnih študentskih združenj. Univerza jim je dovolila, da so se pokojnemu kralju pred spomenikom posebej poklonili 3. maja 1936.⁶²

Prvo mesto, ki je po Ljubljani počastilo Aleksandra s kipom, je bila Ribnica, kjer so 12. julija 1936 pred Sokolskim domom odkrili njegov dopasni bronasti portret, visok en meter, na dvometrskem kamnitem podstavku. Postavitev spomenika je vodil krajevni odbor Sokola, ki je želel na ta način obeležiti 30. obletnico svojega delovanja, kip pa je naročil pri že omenjenem kiparju Francu Repiču, ki je bil tudi sam član Sokola. Med pripravo odkritja so se Sokoli spopadali s krajevnimi pripadniki katoliškega tabora. Svečanosti ob odkritju, ki so potekale pod pokroviteljstvom predstavnika kraljevih namestnikov dr. Petra Zeca, so trajale več dni in so obsegale tudi slavnostno akademijo in telovadni nastop.⁶³ Na dobro obiskani slovesnosti je nastopilo več govorcev, vrhunec pa je bil trenutek odkritja kipa: "Med sviranjem državne himne se je počasi pojavljal bronasti lik Največjega Jugoslovena, delo sokolskega brata, kiparja Franja Repiča. Vse oči so bile uprte v poteze njega, ki nam je bil Voditelj, Učenik in Oče. V očeh starih sokolskih veteranov so zaigrale solze."⁶⁴

Samo nekaj dni po odkritju kipa v Ribnici, 19. julija 1936, so Aleksandrovo bronasto doprsje, pritrjeno na kamnit podstavek (na katerem je nekoč stal kip Franca Jožefa), postavili tudi v parku v središču Gornjega Grada. Pobuda za postavitev spomenika se je pojavila kmalu po atentatu, krajevna skupina narodnoobrambne organizacije Narodna odbrana pa je sestavil odbor za postavitev spomenika, ki je začel zbirati prispevke. Ko so zbrali potrebno vsoto 10.000 dinarjev, so spomenik naročili pri prej omenjenem kiparju Ivanu Sajevicu, ki

⁶¹ "Tobačna tovarna za spomenik kralju Uedinitelju", *Jutro*, 20. 4. 1935, št. 93, str. 3.

⁶² Smiljanić, "Kralji, doktorji, revolucionarji", str. 464–471.

⁶³ "Ribnica kralju Uedinitelju", *Jutro*, 10. 7. 1936, št. 157, str. 3.

⁶⁴ "Sokolska Ribnica kralju Uedinitelju", *Jutro*, 14. 7. 1936, št. 160, str. 3.

je upodobil kralja v uniformi z epoletami ter odlikovanjem. Kip je bil v tisku deležen pohvalnih ocen. Slavnostnega odkritja se je udeležila množica obiskovalcev in predstavnikov številnih društev. Spomenik je odkril kraljev predstavnik, podpolkovnik Budimir Martinović. Leta 1939 so okoli spomenika dodali še kamnito ograjo.⁶⁵

Tretji Aleksandrov spomenik, odkrit v letu 1936, je bil postavljen v parku pred nekdanjo ljudsko šolo na Jesenicah (danes Trg Toneta Čufarja). Šlo je za bronasto doprsje na pet metrov visokem kamnitem podstavku. Spomenik je dala postaviti in zanj denar zbrala Zveza jugoslovanskih delavcev Kraljeviča Andreja iz francoskega mesta Amnéville, ki je povezovala 37 podružnic izseljenskih delavcev v industrijskih in rudniških naseljih po Franciji.⁶⁶ Po prvotni ideji naj bi spomenik postavili na državno mejo ob železniško progo na Hrušici, da bi vse obiskovalce Jugoslavije pozdravljal ob vstopu v državo, vendar tam niso našli primerne mesta, zato je jeseniška občina predlagala postavitev na trgu pred šolo, ki je že nosila kraljevo ime, na kar so delavci pristali. Delo so naročili pri akademskem kiparju Petru Lobodi, ki je zasnoval videz spomenika (Moderna galerija hrani pol metra visok mavčni osnutek)⁶⁷ ter zmodeliral kraljevo doprsje. Na podstavek je Loboda dodal bronastega dvoglavega orla z državnim grbom, spodaj pa je bilo vklesano posvetilo Zveze Kraljeviča Andreja, saj je bil spomenik prvi v Jugoslaviji, ki so ga postavili s sredstvi izseljenskih delavcev. Spomenik so svečano odkrili 11. oktobra 1936, ob drugi obletnici kraljeve smrti. Iz Francije je prišlo okoli 70 slovenskih delavcev, ki so jih domačini navdušeno sprejeli. Na dan odkritja je skozi mesto potekal sprevod s 3.000 udeleženci, odkritju spomenika pa je prisostvovalo okoli 6.000 ljudi. Po svečanosti so predenj položili 55 vencev.⁶⁸

Drugi Aleksandrov spomenik, ki je bil za Jesenicami postavljen ob severni jugoslovanski meji (takrat že z nacistično Nemčijo), je bil bronasti doprsni kip na granitnem podstavku z napisno ploščo, ki so ga 15. maja 1938 odkrili pred šolsko stavbo na glavnem trgu v Svetem Juriju ob Ščavnici. Pobudo za spomenik je podal šolski upravnik Ivanjšić,⁶⁹ denar zanj pa so zbrali domačini iz Svetega Jurija, tudi tisti, ki so se izselili po državi in v tujino.⁷⁰ Kip je izdelal Nikolaj Pirnat, ki je kralja upodobil v vojaški uniformi in z močno, skoraj v profil zasukan glavo. Slavnostnemu odkritju je prisostvovalo več kot 8.000 ljudi, večina

⁶⁵ "Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 5.

⁶⁶ "Spomenik Viteškemu kralju na Jesenicah bo odkrit jutrišnjo nedeljo z veliko svečanostjo", *Jutro*, 10. 10. 1936, št. 235, str. 3.

⁶⁷ Nataša Ciber (ur.), *Umetnost za nove dni: zbirka Dravske banovine (1929–1941)* (Ljubljana, 2019), str. 134.

⁶⁸ "Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 5.

⁶⁹ "Nov spomenik Viteškemu kralju", *Jutro*, 22. 5. 1938, št. 118, str. 5.

⁷⁰ "Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 6.

je prišla iz bližnjega Maribora. Poleg igranja godbe, petja pesmi, deklamacij in mimohoda s polaganjem vencev je bila osrednja točka sporeda govor profesorja na zagrebški univerzi in domačina iz Svetega Jurija, dr. Frana Ilešiča.⁷¹

Kmalu po odkritju kipa v Svetem Juriju so nedaleč proč, v Sveti Trojici v Slovenskih goricah, postavili še en bronasti doprski kip pokojnega kralja na kamnitem podstavku z vklesanim spominskim napisom. Načrt za obeležje je bil delo inženirjev Jožeta Jelenca in Vladimirja Šlajmerja, kip kralja, oblečenega v vojaški plašč z odlikovanjem, pa je izdelal Lojze Dolinar. Postavitev spomenika je vodila lokalna organizacija Sokola. Odkritja spomenika 19. junija 1938 se je udeležila večtisočglava kmečka množica, prišlo je tudi veliko članov Sokola. Kot slavnostni govorec je nastopil četni starosta dr. Bruno Weixl. Časopis *Jutro* je poudaril:

Posebne poudarka je bila deležna ogromna udeležba podeželskega ljudstva iz vseh delov Slovenskih goric, tako da se je ta svečanost spremenila v mogočno obmejno narodno in državno manifestacijo. S postavitvijo spomenika so se obmejni Sokoli oddolžili spominu blagopokojnega viteškega kralja in dali izraza svoji zavesti, da hočejo biti vedno budni čuvarji naše meje ter krepiti narodno in državno zavest, zavedajo se, da je samo v narodnem in državnem edinstvu naša rešitev.⁷²

Tudi v letih po odkritju je kip v Sveto Trojico menda privabljal precej zavednih Jugoslovanov.

V Sevnici so o Aleksandrovem spomeniku razmišljali že takoj po kraljevi smrti, ker je župan Franc Trupej že takrat formiral odbor za postavitev spomenika, ki je začel zbirati denar. Postavitev obeležja je omogočila šele veliko-dušna donacija iz podjetja Jugotanin, ki je za spomenik prispevalo dve tretjini od potrebnih 30.000 dinarjev. Kip, ki so ga izbrali, je bil delo prej omenjenega Nikolaja Pirnata, šlo je za odlitek kipa iz avle ljubljanske univerze. Bronasti kip, ki so ga postavili na kamnit podstavek v parku pri sevniški železniški postaji, so slavnostno odkrili 1. decembra 1939, na praznik zedinjenja. Med množico obiskovalcev je bil tudi polkovnik Liberat Defar, komandant 39. pešpolka v Celju, ki je na svečanosti zastopal kralja. Kot slavnostni govorec je nastopil župan Trupej, ki je nastop sklenil z zaobljubo: "Ko se z odkritjem tega spomenika le skromno oddolžujemo pokojnemu našemu vladarju za vse, kar nam je bil in kar nam je dal, mu zagotavljamo neminljivo hvaležnost. Večna slava nepozabnemu

⁷¹ "Spomenik kralju Zedinitelju so včeraj slovesno odkrili pri Sv. Juriju ob Ščavnici", *Jutro: ponedeljska izdaja*, 16. 5. 1938, št. 112a, str. 2.

⁷² "Krasna manifestacija obmejnega sokolstva", *Jutro: ponedeljska izdaja*, 20. 6. 1938, št. 25, str. 1.

Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju!"⁷³

Zadnji figuralni spomenik kralju Aleksandru je bil postavljen v Zasavju. V Zagorju ob Savi so krajanje najprej nameravali postaviti spominsko ploščo, toda lokalni odbor Sokola se je odločil, da je ideja za ploščo preskromna in da bo raje odkril doprsni kip.⁷⁴ Ker so se odločili, da ga bodo postavili pred Sokolski dom, so morali prenoviti tudi pročelje doma. Vse skupaj je pomenilo veliko stroškov, zato je Sokol začel z denarno nabirko in s pomočjo raznih društev ter podjetij, zlasti Trboveljske premogokopne družbe, uspešno pokrili vse stroške. Bronasto doprsje kralja, oblečenega v uniformo z odlikovanjem, je izdelal akademski kipar Boris Kalin, medtem ko sta bila kamnit podstavek in umestitev kipa v prostor delo arhitekta Iva Spinčiča. Slavnostno odkritje je bilo 8. septembra 1940, ob proslavljanju 50. obletnice delovanja zagorskega Sokola,⁷⁵ četudi so prvotno nameravali kip odkriti že 16. junija.

Spominska obeležja

Poleg celopostavnih, dopasnih in doprsnih kipov so na Slovenskem postavili kralju Aleksandru tudi več samostojećih obeležij, ki so jih začeli odkrivati nemudoma po monarhovi smrti v atentatu. To je morda prispevalo k nekaterim nenavadnim, če že ne bizarnim spomeniškim zasnovam v prvih tednih po atentatu. Ljubljanski železničarji so prišli na idejo, da 15. novembra 1934 spominsko znamenje postavijo kar v kurilnici enega od svojih obratov. Šlo je za spominsko listino, vloženo v steklen valj in nato še bakren valj, vse to pa je bilo vstavljeno v litoželezno škatlo z bakrenim lovorovim vencem ter napisom. Škatlo so položili v jamo, obloženo z betonom in prekrito z jeklenim pokrovom.⁷⁶ V istem mesecu so pred osnovno šolo v Keblju na Pohorju na pobudo šolskega upravitelja Iva Pavliča odkrili steber iz pohorskega granita z napisom, državnim grbom in marmornato žaro.⁷⁷ Dne 6. oktobra 1935 so med Mariborsko kočo in Pohorskim domom na Pohorju člani Narodne odbrane s hitro akcijo postavili še Aleksandrovo spominsko piramido iz pohorskega kamna in cementa s kraljevim profilnim reliefom iz bakra (delom nekega Schlesserja) in vklesanim napisom. Večina dela je bila opravljena zastonj, material za spomenik pa darovan.⁷⁸ Podobno samoiniciativno akcijo je priredila

⁷³ "Sevničani so odkrili spomenik kralju Zedinitelju", *Jutro*, 3. 12. 1939, št. 281, str. 3.

⁷⁴ "Spomenik Viteškega kralja v Zagorju bodo odkrili ob zlatem jubileju zagorskega Sokola", *Slovenski narod*, 10. 4. 1940, št. 82, str. 5.

⁷⁵ "Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 5.

⁷⁶ "Železničarji v spomin pokojnega vladarja", *Jutro*, 16. 11. 1934, št. 264, str. 3.

⁷⁷ "Kebelj na Pohorju", *Jutro*, 1. 12. 1934, št. 277, str. 8.

⁷⁸ "Kraljev spomenik na Pohorju", *Poboda*, 9. 11. 1935, št. 33, str. 4.

Obeležje v Zidanem Mostu (foto: Ivan Smiljanič)

Sokolska zveza v Zidanem Mostu, ki je sklenila postaviti trimetrski Aleksandrov spomenik na vrhu strme skale nad železniško postajo, kjer je nekoč stal grad Klausenstein. Čeprav so Sokoli prizadevno nosili kamenje po strmi poti, je slabo vreme onemogočilo dokončanje spomenika v zamišljeni obliki, tako da so 11.

oktobra 1936 svečano odkrili le obeležje s spominsko ploščo, ki jo je izklesal član Sokola Marjan Strniša. Klausenstein so ob tej priložnosti preimenovali v Aleksandrovo vrh.⁷⁹

Prvo Aleksandrovo spominsko obeležje večjih dimenzij so dali postaviti člani Sokola iz Viča v Ljubljani. Lokalni stavbenik Ivan Marinčič je izdelal načrte za arhitektonski spomenik v obliki slavoloka iz štirih zidanih stebrov, ki jih na vrhu povezuje prečni drog z napisom "Čuvajte Jugoslavijo! Aleksander I.", med stebri pa so dodane kovinske mreže. Na skrajnem levem in desnem stebri sta bili vzdani marmornati plošči s podatki o datumu in kraju Aleksandrovega rojstva in smrti, pod eno od plošč pa so spravili tudi spominsko listino. Spomenik, izdelan iz podpeškega granita in umetnega kamna, so postavili ob poslopje viške gimnazije na križišču Tržaške ceste in Gregorinove ulice, predenj pa so zasadili spominsko lipo. Spomenik je bil slavnostno odkrit 26. maja 1935 v prisotnosti velike množice.⁸⁰

Izrazito narodnobuditeljsko komponento je imel spomenik, ki so ga odkrili 1. septembra 1935 med narodnim zborovanjem na Poljani na Koroškem, posvečenim 15. obletnici izgube Koroške; dogodka se je udeležil tudi ban Dravske banovine dr. Dinko Puc. Šlo je za kopijo knežjega kamna, v katero so vzdali spominsko listino o koroških bojih, dokumente o obdobju po plebiscitu in rokopis igre *Poslednje ustoličenje* Franceta Brenka. V kamen so vstavili še spominsko ploščo z verzi Josipa Hergoutha, soorganizatorja prireditve: "Posvečen sem Viteškemu kralju / Aleksandru I. Zedinitelju. / Stare pravde spomenik, / vere žive sem glasnik. / V zemljo vsajen k nebu zroč, / kljubujem, čakam, da nekoč / na Gosposvetskem polju spet / na Knežji kamen sede kmet." Eden od govorcev, profesor Franc Sušnik, je poudaril, "da je bil po izgubi slovenske svobode in samostojnosti Aleksander I. Zedinitelj naš prvi narodni kralj, ki smo ga imeli in ljubili v novo osvobojeni domovini."⁸¹

Prvi večji Aleksandrov spomenik v Mariboru je bil petmetrski spominski steber iz braškega marmorja, postavljen na dvorišču magdalenske dekliške šole (na Žolgarjevi ulici) ob njenem odprtju 1. decembra 1936. Stavba je bila zgrajena v obliki črke A, v čast Aleksandru. V steber so bili vklesani verzi Janka Glazerja: "Njemu, Kralju, / ki s krvjo je / blagoslovil našo rast / in za vedno nam potrdil: / To je naša last. / Aleksandru I. Zedinitelju."⁸²

Obeležja, ki so stala na lokacijah, povezanih z Aleksandrovim življenjem, so bila redka. Mednje sodi spomenik, postavljen na mestu zadnjega slovesa med

⁷⁹ "V Zidanem mostu postavljajo spomenik Viteškom Kralju Zedinitelju", *Sokolski glasnik*, 30. 10. 1936, št. 43, str. 3.

⁸⁰ "Vičani spominu Viteškega kralja", *Jutro: ponedeljska izdaja*, 27. 5. 1935, št. 21, str. 3.

⁸¹ "Za staro pravdo", *Kmetijski list*, 4. 9. 1935, št. 34, str. 4.

⁸² "Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 6.

Aleksandrom in sinom Petrom 18. septembra 1934 (nekaj tednov pred atentatom), ko je oče sina pospremil na pot v London, kamor je šel na šolanje. Aleksander je Petra spremil do meje in poslovila sta se na Korenskem sedlu, kjer je bil nato na pobudo domačinov okoli leta 1935 ali 1936 postavljen preprost spomenik.⁸³

Spominske plošče in reliefi

Obeležja v obliki spominskih plošč ali reliefov so bila najpogostejša, tudi zato, ker so bila najcenejša. Daleč največ so jih odkrili v spomin kralju Aleksandru. Prva spominska plošča je bila nemara postavljena v tovarni keramike v Libojah, ki jo je Aleksander obiskal leta 1923. V tovarni so najavili, da bodo v spomin na kraljev obisk postavili ploščo, izdelano pri njih,⁸⁴ vendar ni znano, ali je do odkritja res prišlo. Leta 1928 so v mariborskem mestnem parku odkrili spomenik osvoboditvi mesta z bronastim orlom (delom Nikolaja Pirnata) na vrhu stebra, na ploščah okoli stebra pa so bili naštet pomembni dogodki iz nedavne preteklosti mesta, med katerimi je bil tudi Aleksandrov obisk leta 1920. Spomenik je bil pravzaprav novim političnim razmeram prilagojen spomenik, postavljen že leta 1900 v čast Francu Jožefu.⁸⁵ Leta 1931 so v šoli v Rušah pri Mariboru odkrili spominsko ploščo ob deseti obletnici Aleksandrove vladavine.⁸⁶

Število Aleksandrovih spominskih plošč je strmo poraslo po marsejskem atentatu; prve so se pojavile že nekaj dni po dogodku. Dne 14. oktobra so na vrhu Brane v Kamniško-Savinjskih Alpah postavili bronasto ploščo s križem, ki ju je izdelala kamniška tovarna Titan. Dele obeležja, ki so skupaj tehtali 450 kilogramov, je na vrh hriba odneslo 28 planincev. Na plošči je bil napis: "Kralju Aleksandru I., lovcu in ljubitelju naših planin ob njegovi tragični smrti postavili v spomin kamniški planinci 14. oktobra 1934."⁸⁷ Tudi naslednjo ploščo so med 14. in 21. oktobrom postavili planinci. Šlo je za kraljev profil, izdelan iz mavca, ki so ga vstavili v majhno pravokotno vdolbino, izklesano v skalo v Žagani peči blizu Kamniške Bistrice, kjer je Aleksander rad lovil. Spodaj so na skalo dopisali: "Slava Ti, Vitez Aleksander, / planinci Ti bomo čuvali Jugoslavijo!" O postavitvi je neki planinec zapisal:

⁸³ Prav tam, str. 5.

⁸⁴ "Petrovče", *Jutro*, 7. 9. 1923, str. 209, str. 2.

⁸⁵ "Nov spomenik v mestnem parku", *Jutro*, 26. 9. 1928, št. 226, str. 4.

⁸⁶ "Ruše", *Domovina*, 1. 10. 1931, št. 40, str. 5.

⁸⁷ "Žalna zastava na Brani", *Jutro*, 16. 10. 1934, št. 238, str. 5.

Ob 7. zjutraj smo se spravili na delo. Vse dopoldne smo klesali, stoječ na lestvi, vdolbino v skalo, popoldne pa smo zacementirali profil, nad katerega smo pritrdili trobojko, pred njega pa smo zacementirali okvir s šipo. Nad ta skromni spomenik smo pritrdili venec. Proti večeru smo se z žalostnim trikratnim vzklikom 'Slava!' poslovili od spomenika, zadovoljni in srečni, da smo svojemu mrtvemu kralju na ta način vsaj nekoliko povrnili ljubezen za ljubezen.⁸⁸

V naslednjih mesecih in letih so se spominske plošče, ki jih je tako rekoč obvezno spremljal napis "Čuvajte Jugoslavijo", razširile po slovenskih mestih. Postavljene so bile na pazljivo izbranih lokacijah, dostojnih spomina na pokojnega monarha. Dobršen del plošč so odkrili na pročeljih ali v avlah šolskih stavb, kjer naj bi učence opominjale na patriotske vrednote in žrtev, ki jo je za obstoj države dal Aleksander. Spominske plošče Aleksandru so med letoma 1934 in 1937 odkrili v šolah v Ježici v Ljubljani, Vidmu pri Ptuj, Lavrici, Svetem Roku ob Sotli, Novi Cerkvi v Halozah, Slovenski Bistrici, Stranjah, v več šolah v Mariboru, ljubljanskih Mostah in Domžalah. Najbolj svečano sta bili odkriti plošči v dveh ljubljanskih šolah, na Grabnu (današnja Fakulteta za arhitekturo) in na Barju ob Ižanski cesti. Postavili so ju ob Vidovem dnevu (28. junija) leta 1937 in dogodka sta pritegnila množico obiskovalcev ter predstavnikov društev. V plošči je bil vklesan napis: "9. X. 1934 / je padel / v Marseju / viteški kralj / Aleksander I. / Ujedinitelj / mučeniške smrti / za svoj narod. / Čuvajte Jugoslavijo!"⁸⁹ Le izjemoma so plošče odkrivali tudi v drugih ustanovah, povezanih z izobraževanjem. Ob odprtju Učiteljskega doma na Žibertovi ulici v Ljubljani 1. decembra 1935 so v avli odkrili ploščo, ki je sporočala, da je dom posvečen kraljema Aleksandru in Petru II.,⁹⁰ 28. junija 1936 pa so v avli gimnazije v Kranju svečano odkrili spominski plošči, delo kamnoseka Rudolfa Jegliča. Prva plošča je razglašala poimenovanje gimnazije po pokojnem kralju, za katero so profesorji zaprosili že leto prej, na drugi pa so bili vklesani štirje kraljevi citati.⁹¹

Poleg šolskih stavb so drugo pogosto lokacijo Aleksandrovih spominskih plošč predstavljali Sokolski domovi. Kraljeve spominske plošče in plakete so postavili v domovih v Slovenj Gradcu, Svetem Pavlu pri Preboldu, Hrastniku, Zagorju ob Savi, Rušah in Trnovem v Ljubljani. Kraljev medaljon s premerom 75 centimetrov, delo Antona Severja, ki so ga 9. novembra 1940 postavili v Trnovem, je bil eden zadnjih spominskih obeležij Karađorđevićem na Slovenskem.⁹²

⁸⁸ "Kako je nastal kraljev spomenik na Žagani peči", *Jutro*, 16. 10. 1934, št. 264, str. 2.

⁸⁹ "Za svete vidovdanske ideale", *Jutro*, 29. 6. 1937, št. 148, str. 3.

⁹⁰ "Odkritje dveh spominskih plošč v Učiteljskem domu", *Jutro: ponedeljska izdaja*, 2. 12. 1935, št. 47, str. 2.

⁹¹ "Lep praznik gimnazije v Kranju", *Slovenski narod*, 1. 7. 1936, št. 147, str. 4.

⁹² "Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 5.

Nekatere plošče so postavili v obmejnih krajih, kjer so dajali domačinom in ljudem z druge strani meje jasno vedeti, da gre za jugoslovansko zemljo. To funkcijo bi lahko pripisali spominski plošči z verzi dr. Alojza Gradnika in medaljonom, ki je bila 28. junija 1936 postavljena na pročelje sodišča v Radljah ob Dravi, blizu meje z Avstrijo oz. kasneje Nemčijo.⁹³

Včasih so postavitev plošče predlagali v lokalni skupnosti, ker so čutili posebno dolžnost oddolžiti se kraljevemu spominu. Dne 30. maja 1935 so denimo ploščo slavnostno odkrili kmetovalci slovenjegraškega okraja in jo postavili na okrajnem pašniku na Graški Gori.⁹⁴ V vasi Bojanci, poseljeni s pravoslavnimi potomci uskokov, so 12. septembra istega leta kot prvi v Beli krajini postavili Aleksandrovo spominsko ploščo, ki so jo blagoslovili pravoslavni duhovniki.⁹⁵

Aleksandrovim sinovom so na Slovenskem posvetili precej manj spominskih obeležij. Najstarejšemu sinu, Petru II., so razen nekaj deset spominskih lip, ki bodo omenjene v nadaljevanju, postavili še spominsko ploščo, vdelano v ograjo okoli drevesa sredi Cerknice,⁹⁶ kar je trenutno edino znano obeležje na Slovenskem, posvečeno zgolj njemu. Srednji sin Tomislav spomenikov ni dobil, zato pa so po najmlajšem "slovenskem princu" Andreju, rojenem na Bledu, leta 1930 poimenovali galerije v Pokljuški luknji, soteski reke Radovne, in ob tem odkrili ploščo. Leta 1937 je prišlo do – verjetno namernega – uničenja plošče, zato so jo morali zamenjati z novo.⁹⁷

Spominske lipe

Poseben tip spominskih znamenj kraljema Aleksandru in Petru II. so bile spominske lipe, ki so jih množično sadili po Dravski banovini.⁹⁸ Lipa je kot tradicionalni simbol Slovanov postala tudi markanten identifikacijski element Slovencev. V 19. stoletju so običaj sajenja lip po vaških središčih preoblikovali, tako da je dobil politične poteze, saj so drevesa sadili ob pomembnih dogodkih habsburške dinastije, kot so okrogli rojstni dnevi cesarja Franca Jožefa, poroka prestolonaslednika Rudolfa ali smrt cesarice Elizabete. Običaj sajenja lip komemorativnega značaja se je prenesel tudi v novo državo, kjer so posadili nekaj dreves

⁹³ Prav tam, str. 6.

⁹⁴ "Odkritje spominske plošče velikemu kralju", *Jutro*, 16. 5. 1935, št. 112, str. 2.

⁹⁵ "Mogočen spreved naše vojske", *Tedenske slike*, 26. 9. 1935, št. 39, str. 1.

⁹⁶ "Cerknica, tujsko-prometni kraj", *Slovenski dom*, 25. 3. 1937, št. 68, str. 2.

⁹⁷ "Gorjanski tabor na Pokljuki", *Jutro*, 25. 6. 1937, št. 145, str. 3.

⁹⁸ Poglavlje temelji na Ivan Smiljanič, "Spominske lipe za kralja Aleksandra", *SLO: časi, kraji, ljudje: slovenski zgodovinski magazin*, št. 23 (2019), str. 48–53.

v spomin znanim osebam,⁹⁹ največ pa jih je bilo posvečenih Karadorđevićem. Ob Aleksandrovi smrti so se pojavljali načrti, naj večja naselja kralju postavijo spomenike, medtem ko bi se mu manjši kraji oddolžili s spominskimi lipami. Predlagatelji so poudarjali nizko ceno tovrstnega ohranjanja spomina na kralja, ki bi si ga lahko privoščila vsaka vas. Poleg tega lipe pogosto dosegajo visoko starost, s čimer bi bile dolgotrajen spomenik pokojnemu kralju. Po predvidenem načrtu naj bi vsaka občina v Dravski banovini zasadila vsaj eno lipo v kraljev spomin. Eden od predlagateljev, ki se je podpisal samo kot Dr. L., je zapisal:

Drevo bi raslo, se razvijalo in nas opominjalo od dneva v dan na žrtev našega kralja Mučenika, a one, ki pridejo za nami, bi kot spominsko drevo sililo k razmišljanju o delu našega velikega narodnega kralja Aleksandra I. Uedinitelja ter jim pričalo o ljubezni in žrtvi tega vzvišenega vladarja za naš narod in našo državo. Tam, kjer so narodne šole, bi se lahko od leta do leta določevali izmed šolske dece čuvarji lipe, da bi se s tem mladina navajala na dolžno spoštovanje vsega, kar je zvezano s spominom kralja junaka. Večji trgi in mesta, ki so potrebni drevoredov ali si preurejajo zamrle drevorede, naj bi napravili spominske drevorede lip. Sadimo torej spominske lipe! Nekaj jih še stoji pri nas, ki so bile zasajene, ko smo se branili turške nadloge. Zdaj pa naj ne bo vasi, ki bi ne imela lipe v spomin na čas, ko so sovražniki naše zemlje s peklenskim zločinom usmrtili našega velikega vodnika, da bi s tem podrli osnovo naše svobode in našega državnega življenja.¹⁰⁰

V drugih delih Jugoslavije pogosto niso sadili lip, temveč bolj uporabno drevje, v Makedoniji recimo Aleksandrove spominske sadovnjake,¹⁰¹ v Črni gori pa nasade oljke.¹⁰²

Zaradi pomanjkljivih podatkov ni mogoče sklepati, ali je bil projekt uspešno izpeljan do konca. Do zdaj je zabeleženih nad 120 posajenih spominskih dreves, vendar ni izključeno, da utegne biti končna številka bistveno višja. Prvo lipo, zabeleženo v časopisu, so posadili 9. novembra 1934, točno mesec dni po atentatu, v Radečah pri Zidanem Mostu.¹⁰³ V istem mesecu je sledilo še vsaj sedem lip, ki so bile večinoma posajene v prekmurskih vaseh. Prava eksplozija je sledila 1. decembra 1934, na praznik zedinjenja, saj so takrat – letnemu času navkljub – zasadili najmanj 55 lip. Priljubljen datum za sajenje je bil še 17. december 1934, rojstni dan pokojnega kralja, ko so posadili vsaj šest dreves. V

⁹⁹ Ob planinski poti v Zasavju so med drugim rastle spominski hrasti in lipe, posvečeni Rudolfu Maistru, Franju Malgaju, Stevanu Švabiču, Josipu Juraju Strossmayerju in drugim velikanom jugoslovanstva, gl. "Otvoritev poti na Klečco", *Slovenski narod*, 8. 7. 1935, št. 150, str. 3.

¹⁰⁰ Dr. L., "Sadimo spominske lipe!", *Jutro*, 30. 11. 1934, št. 276, str. 3.

¹⁰¹ Rajčević, *Zatirano i zatrti: o uništenim srpskim spomenicima*, str. 99–100.

¹⁰² Prav tam, str. 105–106.

¹⁰³ "Spominska lipa v Radečah", *Jutro*, 13. 9. 1934, št. 261, str. 4.

letu 1935 je zabeleženih okoli 20 novih lip, kar lahko nakazuje na postopen upad pojava, morda pa zgolj na manjše zanimanje periodičnega tiska za množične lokalne proslave. Zadnja lipa, za katero je dokumentiran točen datum zasaditve, je bila posajena v Vodicach na Gorenjskem leta 1937, ob tretji obletnici atentata.¹⁰⁴

Kraji, na katerih so sadili lipe, so morali biti vredni spomina na kralja. Lipe so običajno sadili na trgih in križiščih v vaških središčih ter ob reprezentativnih stavbah, zlasti cerkvah, občinskih sedežih, šolah, Sokolskih domovih in gasilskih domovih. Kljub drugačnim prvotnim sklepom so lipe večkrat sadili tudi v mestih. V Ljubljani je zabeleženih najmanj osem lip, ki so jih posadili v raznih mestnih predelih in predmestjih (Moste, Črnuče, Rudnik, Vič, Bežigrad, Zalog, Šentvid, Trnovo), najti pa jih je bilo mogoče tudi v Mariboru, Kranju in na Ptuj. Sajenje spominskih lip je spremljala večja ali manjša slovesnost, na kateri so z govori, posvečenimi slavljenju umorjenega kralja in zaobljubam o ohranjanju njegove dediščine, nastopali predstavniki občine, Sokolov, šole, cerkva (ponekod so lipe istočasno blagoslovili katoliški, pravoslavni in muslimanski duhovniki) in drugih sodelujočih ustanov. Sokoli so večkrat uprizorili telovadne nastope, stalnica so bili tudi slavnostni sprevodi. Osrednja točka programa je bila seveda sajenje lip – lahko tudi dveh, od katerih so eno posvetili kralju Aleksandru, drugo pa mlademu kralju Petru II., ki naj bi državo popeljal v boljšo prihodnost. Eno samo lipo (v Trbovljah) so posvetili Tomislavu, Aleksandrove mu srednjemu sinu.

Pomemben del večine svečanih sajenj lip je bilo zakopavanje zapečatenih zabojev, škatel, steklenic ali podobnih predmetov, v katere so shranili pergaamentne listine, pod mlado drevo. Na listinah so bila komemorativna besedila, ki so jim dodali podpise krajevnih pomembnežev. Danes so izvirniki teh dokumentov v glavnem nedostopni, saj so, kot kaže, bodisi izgubljeni bodisi še vedno zakopani pod lipami. Med redkimi znanimi izjemami je dokument, najden leta 2009 pod lipo v Predgradu, ki so jo morali zaradi poškodovanosti posekati. Po naključju najdeno listino v razbiti steklenici so predali Pokrajinskemu muzeju Kočevje. Zanimiv je tudi primer dokumenta, ki so ga 25. novembra 1934 spravili v zabetonirano steklenico in zakopali pod lipo na letnem telovadišču Sokola v Mariboru. Na betonskem bloku je bilo več napisov, tudi standardni "Čuvajte Jugoslavijo!", vendar z unikatnim dodatnim vprašanjem: "Ali ste jo občuvali?"¹⁰⁵ Gre torej za vprašanje prihodnji generaciji, ki bi blok odkopala. Ker je naš odgovor na to vprašanje negativen, deluje napis tudi kot nema obsodba iz preteklosti.

¹⁰⁴ "Praznik vodiške mladine", *Jutro*, 13. 10. 1937, št. 239, str. 3.

¹⁰⁵ "Maribor I. – Aleksandrova lipa", *Sokolski glasnik*, 7. 12. 1934, št. 50, str. 4.

Spominska lipa v Kranju (foto: Ivan Smiljanić)

Čeprav so bile nekatere lipe (npr. tiste v Trbovljah, Ivanjkovalcih in za Bežigradom) opremljene s spominskimi ploščami, ki so pojasnjevale njihov simbolni pomen, je bila spominska funkcija teh dreves nevednemu opazovalcu običajno skrita. Kljub temu so lipe simbolizirale zvestobo kraljevi družini in

državi, zato so nekatere med njimi postale tarče nasprotnikov režima. Medtem ko napadi na spomenike Karadordevičem na Slovenskem pred letom 1941 skorajda niso zabeleženi, so lipe nenavadno pogosto napadali protidržavni ali protimonarhični vandali. Seznam je dolg: dve lipi v Semiču so porezali in obsekali, da sta se posušili;¹⁰⁶ v Razvanju so lipi polomili veje že noč po zasaditvi (glede na to, da je bila lipa posajena na mestu nekdanjega hrasta, so za dejanje osumili krajevne Nemce);¹⁰⁷ v Miklavžu pri Ormožu so lipo poškodovali nekaj dni po posaditvi;¹⁰⁸ v Štrekljencu so lipo pobelili, zato se je posušila;¹⁰⁹ v Dolu pri Ljubljani in sosednjem Beričevem so debli našagali in prelomili;¹¹⁰ v ljubljanskih Mostah,¹¹¹ Makolah¹¹² in Vačah¹¹³ so lipe posekali oz. požagali; v vasi Onek so lipo menda posekali kočevski Nemci.¹¹⁴ Posebej izvirno je bilo dejanje šolske upraviteljice v Ločah pri Slovenskih Konjicah, ki tamkajšnje lipe sicer ni uničila, pač pa jo je uporabljala za privezovanje neposlušnih učencev.¹¹⁵

Neuresničeni projekti

Številne spomeniške pobude za obeležja kraljema Petru I. in Aleksandru niso bile uresničene. Maribor se je leta 1927 denimo ambiciozno lotil postavitve Petrovega spomenika, h kateremu so sprva hoteli pritegniti največjo zvezdo jugoslovanskega kiparstva, Ivana Meštrovića. Na natečaju je prvo nagrado prejel Lojze Dolinar,¹¹⁶ nato pa je projekt zamrl in kljub poskusom oživitve ni bil nikoli uresničen. O spomenikih kralju Petru so v 30. letih razmišljali tudi v Celju in Dolnji Lendavi, a jih niso postavili.

Ob nenadni smrti kralja Aleksandra so akcije za postavitve spomenika zagnali v številnih slovenskih mestih, kot so Celje, Kranj, Kamnik, Litija in Ptuj. V teh primerih je očitno šlo bolj za čustveni odziv na novico o atentatu, saj so projekti, ko je bilo treba začeti koordinirati projekt postavitve spomenika ter zbirati denar, v glavnem ugasnili. Obstajala je tudi ideja za odkritje Aleksandrove spominske plošče pri slapu Savica, ki jo je zasnoval bohinjski slikar Valentin

¹⁰⁶ "Spominske lipe so posekali", *Jutro*, 4. 8. 1935, št. 178, str. 4.

¹⁰⁷ "Spominska lipa v Studencih", *Mariborski večernik Jutra*, 5. 12. 1934, št. 276, str. 2.

¹⁰⁸ "Pride kazen!", *Jutro*, 14. 12. 1934, št. 287, str. 5.

¹⁰⁹ "Spominske lipe uničujejo", *Slovenski narod*, 17. 8. 1935, št. 185, str. 6.

¹¹⁰ "Anacionalni elementi spet na delu", *Jutro*, 13. 1. 1935, št. 11, str. 6–7.

¹¹¹ "Zlikovec se je lotil spominske lipe v Mostah", *Jutro*, 10. 2. 1935, št. 34, str. 6.

¹¹² "In še nekaj 'lepega'", *Slovenski narod*, 14. 12. 1934, št. 282, str. 2.

¹¹³ "Spet nočni požig na Vačah", *Jutro*, 25. 2. 1938, št. 47, str. 3.

¹¹⁴ "Pismo iz Kočevja", *Glas naroda*, 1. 8. 1935, št. 92, str. 2.

¹¹⁵ "Javnosti v konjiškem srezu je znano", *Nova doba*, 8. 7. 1938, št. 28, str. 4.

¹¹⁶ "Mariborski spomenik kralju Petru", *Jutro*, 18. 12. 1927, št. 298, str. 3.

Hodnik,¹¹⁷ vendar ni dokazov o tem, da bi ploščo kdaj odkrili. Enako velja za spominsko ploščo v Šentilju z Aleksandrovim reliefom, ki naj bi ga izdelal Ivan Napotnik. Najdlje so prišli z načrtovanjem impozantnega konjeniškega spomenika v Mariboru.¹¹⁸ Projekta so se lotili ob Aleksandrovi smrti, ustanovili so obširen odbor, ki je nekaj časa tesno sodeloval z ljubljanskim, zbirali prispevke in za lokacijo izbrali Trg svobode ob mariborskem gradu. Med 27 prispelimi osnutki (Pokrajinski muzej Maribor še danes hrani okoli 15 osnutkov in glav kralja Aleksandra) sta prvo nagrado prejela Boris Kalin in arhitekt Jaroslav Černigoj. Kipar je izdelal 3,5 metra visok konjeniški kip, ki so ga v Beogradu do marca 1941 do polovice odlili v bron, vendar je odkritje spomenika, načrtovano za Vidov dan ali rojstni dan Petra II., preprečil izbruh vojne.

Rušenje, ohranjanje, zanemarjanje in ponovna uporaba spomenikov

Spomeniki Karađorđevićem so imeli kratek rok trajanja. Ob napadu na Jugoslavijo leta 1941 ter razkosanju slovenskega ozemlja so bili spomeniki nekdanje kraljeve dinastije v očeh okupatorjev nezaželen spomin na preteklo dobo, tako da je bila večina odstranjena z javnih prostorov in uničena. Ponekod, recimo v Kranju, je bilo rušenje dinastičnih spomenikov med prvimi dejanji nove oblasti. Okoli spomenika kralja Petra so privezali jekleno vrv in jo povlekli s kamionom, dokler ni obelisk padel. Kip sokola naj bi zavržen ležal ob eni od kranjskih cest še nekaj desetletij.¹¹⁹ Nekatere kipe, kot je doprsje v Domžalah, so domačini skušali skriti, vendar brez uspeha. Odstranjene so bile tudi nekatere spominske lipe; 22. aprila 1941 so Nemci, denimo, prisilili skupino protinemško usmerjenih domačinov v Mežici (med njimi ravnatelja meščanske šole in avtorja besedila na spomeniku v Poljani), da so tamkajšnjo lipo lastnoročno izkopali.¹²⁰ Nekatere spomenike so nadomestili z novimi, ki so okupatorskim oblastnikom bolje ustrezali; na podstavek kipa kralja Petra pred mariborsko Kadetnico je nemški okupator npr. postavil spomenik vojakom 47. avstro-ogrskega pešpolka, ki so padli v prvi svetovni vojni.¹²¹

Italijani, ki so zasedli Ljubljano ter južno polovico nekdanje Dravske banovine, "niso mogli gledati spomenikov jugoslovanskih kraljev, ki so takrat bili Slovencem simbol osvoboditve izpod Avstro-Ogrske in zaščite pred italijanskim

¹¹⁷ Rajčević, *Zatirano i zatrto: o uništenim srpskim spomenicima*, str. 63.

¹¹⁸ Za obširnejši pregled načrtovanja spomenika gl. Globočnik, *Spomeniki*, str. 447–480.

¹¹⁹ Ivan Smiljanić, "Odstranjena, uničena in izginula spominska obeležja v Kranju", v: *Kranjski zbornik 2020*, ur. Barbara Ravnik (Kranj, 2020), str. 207.

¹²⁰ Emil Cesar, *Slovenska kultura v obdobju okupacije in narodnoosvobodilnega boja: od aprila 1941 do 8. septembra 1943* (Ljubljana, 1996), str. 22.

¹²¹ "Spomenik padlim vojakom 47. pešpolka", *Štajerski gospodar*, 23. 5. 1942, št. 21, str. 7.

pohlepom po slovenski zemlji".¹²² Kljub italijanskemu pritisku se Ljublančani niso nameravali odpovedati spominu na nekdanjo državo. Makso Šnuderl je zabeležil, da so junija 1941 meščani proslavljali Vidov dan: "Dve deklici sta položili na Aleksandrov spomenik cvetje, odgnali so ju karabinierji. France pravi, da je bilo po kavarnah vse živo, prepevali so in pili v znak proslave Vidovega dne! Italijani pa so kar gledali."¹²³ Visoki komisar Ljubljanske pokrajine Emilio Grazioli je od ljubljanskega župana Jura Adlešiča zahteval, naj spomenik odstrani in spravi v mestni muzej, toda župan tega ni želel storiti na stroške mesta. Grazioli je nastopil tudi na seji mestnega sveta in zahteval ukrepanje: "Obljubil sem vam, da bom čuval slovenski jezik, slovenske šege in navade, nisem vam pa obljubil, da bom čuval spomenike srbskih kraljev." O dekletih, ki sta pred spomenik položili cvetje, je povedal, da ju je izgnal v Srbijo, in zagrozil, da bo enako storil z vsakim, ki bi pokazal, "da so mu ti spomeniki pri srcu".¹²⁴

Četudi je Grazioli dal ljubljanski občini mesec dni časa, da spomenike nekdanji kraljevi dinastiji odstranijo, je postalo jasno, da Slovenci tega ne bodo storili. Italijani so se morali sami lotiti rušenja Petrovega in Aleksandrovega spomenika. Slednjega so skrili za leseno ograjo in Kongresni trg zastražili. Ponoči 25. julija 1941 so "z varilno pripravo prežgali sklepe konjevih nog, privezali jekleno vrv na spomenik in potegnili s traktorjem, tako da je Dolinarjeva umetnina zgrmela na tla".¹²⁵ Dogodek, ki ga je skrivoma fotografiral Miran Pavlin, je nemo opazovala skupina meščanov. Z drobilci betona so delavci nato uničili tudi podstavek in s kamioni odpeljali kamenje in grušč.¹²⁶ Šnuderl je ob zrušenju spomenika, ki je stal manj kot enajst mesecev, zapisal:

Skozi špranje se vidi podstavek, na njem še konjska kopita od spomenika. Škoda, da ne pustijo spomenika s konjskimi kopiti! Gotovo bi lahko ostal tudi v poznejši dobi, ko bomo svobodni, kot spomin na čase, ko smo bili pod konjskimi kopiti! /.../ A s tem, da so ga podrli, so žalili slovensko čustvo, ne dinastično. Kip je bil lep in je služil kot okras. Bil je naš. Odstranitev je udarec za Slovence. Kaj jim je bil napoti? Ali ne bi bilo zanje lepše, ko bi ga s finim nasmeškom pustili v širokogrudni zavesti svoje moči in sile? Tako pa so nizko dejanje slabiča in zapravili poslednje simpatije.¹²⁷

¹²² Ladislav Bevc, *Spomini* (Ljubljana, 2006), str. 64 (dalje: Bevc, *Spomini*).

¹²³ Makso Šnuderl, *Dnevnik 1941–1945. I: V okupirani Ljubljani* (Maribor, 1993), str. 108 (dalje: Šnuderl, *Dnevnik*).

¹²⁴ "Italijani razstrelili spomenike v Ljubljani", *Enakopravnost = Equality*, 23. 4. 1942, št. 95, str. 1.

¹²⁵ Bevc, *Spomini*, str. 64.

¹²⁶ Šnuderl, *Dnevnik*, str. 131–132.

¹²⁷ Prav tam, str. 132–133.

Kamniti spomenik kralju Petru so Italijani razstrelili iste noči kot Aleksandrov kip. "Ljudje so se ustavljali tam okoli in pobirali koščke kamna, da si jih hranijo za spomin. Italijani so pa padli po njih, odvezemali jim kamenčke in jih po vrhu še kaznovali."¹²⁸

Ljubljanci so proti odstranitvi spomenikov pasivno protestirali z ogibanjem obeh nekdanjih lokacij spomenikov ter s raztrosom slovenskih in jugoslovanskih zastavic po teh krajih. Vodstvo Osvobodilne fronte naj bi ob 1. decembru 1941 organiziralo demonstracijo ob nekdanjem državnem prazniku zedinjenja, hkrati pa so priredili "še manifestacijo za odstranjeni spomenik pokojnega kralja bivše Jugoslavije, Aleksandra I." Leta 1944, že pod nemško oblastjo, je to gesto kritiziral *Slovenski narod*, češ da so komunisti, ki so "za časa življenja tega kralja imeli v vseh svojih spisih zanj le najgrše psovke", "naenkrat odredili protest proti odstranitvi njegovega spomenika!"¹²⁹

Čeprav ne okupatorski režimi ne oblast socialistične Jugoslavije predvojnimi spomenikom niso bili naklonjeni, pa spomin na obdobje monarhične Jugoslavije v slovenskem javnem prostoru tudi po letu 1945 ni bil povsem izbrisan. Vse do danes je mogoče po državi najti ostanke in fragmente spominskih obeležij Karadordevičem. Leta 2016 so v depoju Muzeja novejšje zgodovine Slovenije našli leseno škatlo, v kateri se je nahajala obtolčena kamnita glava s konjeniškega spomenika kralja Petra izpred magistrata. Izkazalo se je, da je glavo med vojno požrtvovalno hranil muzealec Janko Vertin in da je leta 1951 prišla v Cekinov grad skupaj s selitvijo takratnega Muzeja narodne osvoboditve. Danes je, simbolno postavljena pod Mussolinijevo doprsje, na ogled na stalni razstavi muzeja. Prav tako po državi še vedno raste najmanj nekaj deset spominskih lip, vendar se le v redkih naseljih zavedajo njihovega zgodovinskega pomena; med izjemami je gorenjska vas Mošnje, v kateri je lipa označena z informativno tablo v okviru lokalne arheološke poti. Prav tako je mogoče ponekod še vedno prebrati besede "Čuvajte Jugoslavijo", recimo na bronastem emblemu vojaških prostovoljcev, delu Antona Severja, ki je pritrjen na spominsko ploščo inženirju in srbskemu prostovoljcu Ivanu Gosarju v Stari Loki, odkrito leta 1937.¹³⁰ Ohranila se je tudi skala v gozdu pri gradu Jable južno od Mengša, v katero je vklesan napis "Aleksander / † 9. 10. 1934 / Čuvajte Jugoslavijo"; napis naj bi bil izdelan na pobudo takratne graščakinje. Plošča v Aleksandrov spomin s šole v Stranjah je spravljena v eni od gostiln pri izviru Kamniške Bistrice. Težje dostopen je spomenik na Suhem bajerju, kotlini na ljubljanskem Golovcu, kjer so med prvo svetovno vojno streljali domnevne izdajalce Avstro-Ogrske. Ko so žrtvam 25. novembra 1934, le nekaj tednov po marsejskem atentatu, odkrili spominsko obeležje, so ga opremili s ploščo, v katero je vklesana zaobljuba: "Čuva-

¹²⁸ "Italijani razstrelili spomenike v Ljubljani", *Enakopravnost = Equality*, 23. 4. 1942, št. 95, str. 1.

¹²⁹ P. K., "Gesla OF so ena sama laž", *Slovenski narod*, 17. 4. 1944, št. 16, str. 3.

¹³⁰ Vojni dobrovoljci, "Spominska plošča inž. Gosarju", *Slovenec*, 3. 10. 1937, št. 227, str. 5.

li bomo Jugoslavijo".¹³¹ Spomenik in plošča, čeprav oba povsem zanemarjena, še danes stojita na prvotnem mestu, kar velja tudi za obeležje nad postajo v Zidanem Mostu. Nekatere kipe ali njihove fragmente si je mogoče – poleg številnih doprsnih kipov in reliefov Karadordevičev, ki niso bili del javnih spomenikov – ogledati v muzejih. V zbirki Ljudskega muzeja v Rogaški Slatini je Nani Poljanec razstavil ohranjeni bronasti fragment z ljubljanskega konjeniškega spomenika kralju Aleksandru in Aleksandrovo doprsje Borisa Kalina, ki je bilo del spomenika v Zagorju ob Savi in se je presenetljivo ohranilo do danes. Primer nove postavitve je bronasti kip konja, ki so ga 5. oktobra 2022 odkrili v Slovenskih Konjicah in je nastal na podlagi osnutka Borisa Kalina za nikoli dokončan Aleksandrov spomenik v Mariboru. Mavčni kip konja sta konjiški občini podarila kiparjeva hči, Nives Kalin Vehovar, in njen soprog Franc Vehovar.

Pri nekaterih spomenikih Karadordevičem se ohranja kontinuiteta pri njihovi lokaciji (na mestu Aleksandrovega spomenika v Rakeku so leta 1953 denimo odkrili spomenik padlim borcem v narodnoosvobodilnem boju s kipom bombašice), spet drugi spomeniki, ali vsaj njihovi deli, pa so bili ponovno uporabljeni za druge namene. Na Žagani peči je še danes ohranjena v skalo izklesana lina, v kateri je bil nekoč Aleksandrov relief, le da je danes v njem kipec Marije; pri tem je zanimivo, da je slavljeni napis pod reliefom preživel drugo svetovno vojno, zato so se nad njim kot nad povsem neprimernim reliktom nekdane kraljevine pritoževali še leta 1947.¹³² Podobno je bil tudi Aleksandrov spomenik pred gimnazijo na Viču uporabljen za ideološke potrebe nove države: na mestu odstranjenih spominskih napisov v monarhovo čast so vklesali napis "Slava žrtvam za svobodo", dodali peterokrake zvezde ter spomenik 1. novembra 1945 slavnostno odkrili kot pomnik 280 padlim partizanskim borcem in žrtvam fašizma z Viča.¹³³ Do zanimivega odkritja so leta 2015 prišli v Podlehniku blizu Ptuja. Med rušenjem zadružnega doma so s poslopja odstranili ploščo šestim borcem, padlim med drugo svetovno vojno, odkrito leta 1958. Izkazalo se je, da je na hrbtni strani plošče vklesan še en, starejši napis: "Čuvajte mi Jugoslavijo!" – / Kar želel Si, večno bo nam sveto!" Vaščani so ploščo (katere datum odkritja trenutno ni znan) ob začetku druge svetovne vojne skrili na podstrešju osnovne šole, po vojni pa so jo zaradi pomanjkanja marmorja izkoristili za ploščo padlim partizanom. Občinski svet je leta 2018 sklenil, da ploščo postavi ob krožišču sredi naselja kot samostojno obeležje, na katerem je mogoče prebrati napisa na obeh straneh.¹³⁴

¹³¹ Ivan Smiljanič, "Javni spomin na ustreljene na Suhem bajerju v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 76, št. 3–4 (2022), str. 450–451.

¹³² "Kaj o tem misli planinsko društvo?", *Ljudska pravica*, 27. 10. 1947, št. 253, str. 3.

¹³³ "Odkritje spomenika na Viču", *Slovenski poročevalec*, 6. 11. 1945, št. 170, str. 6.

¹³⁴ Eva Milošič, "Čuvajo vsaj ploščo, če že Jugoslavije ne morejo več", *Štajerski tednik*, 6. 7. 2018, št. 52, str. 4.

Današnji izgled spomenika NOB na Viču (foto: Ivan Smiljanić)

Četudi je projekt ustvarjanja jugoslovanske identitete pod dinastijo Karađorđević spodletel, so njegovi sledovi torej še vedno vidni v javnem prostoru, četudi polstoletno obdobje med letoma 1941 in 1991 ni bilo naklonjeno obujanju javnega spomina na nekdanjo kraljevino. Spomeniki sicer niso mogli "občuvati" države, so pa danes, ko se dediščina Karađorđevićev na Slovenskem podrobneje vrednoti v strokovnih krogih, pomembno dopolnilo k razumevanju delovanja mehanizmov državne oblasti, kohezivnih vezi pri konstruiranju jugoslovanske identitete in razmerij med politiko ter umetnostjo med obema vojnoma.

Ivan Smiljanić, Peter Mikša

"BRONZE FIGURE OF THE GREATEST YUGOSLAV": PUBLIC MONUMENTS TO THE KARADORĐEVIĆ DYNASTY IN SLOVENIA

SUMMARY

One of the most important projects at the time of the creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was the creation of a new Yugoslav unitary identity among the citizens and the legitimization of the Karadorđević royal dynasty as rulers not only of the former Serbia, but also of the other territories in the country. Part of these efforts was the unveiling of monuments to the Karadorđevićs, especially to the first Yugoslav king, Peter I the Liberator, and his son, King Alexander I the Unifier. Initiatives to put up monuments, their celebratory unveilings and the festivities organized by them were supposed to strengthen the patriotic spirit and unite Yugoslavs. The monuments were mainly created by renowned Yugoslav sculptors and architects, as their artistic quality was strictly controlled by a designated Belgrade commission. They were placed in prestigious locations, most often in the centers of settlements, but often also along the northern and western borders with Austria, later Germany, and Italy, where they had the function of a reminder that they stand on Yugoslav ground and oppose the territorial claims of neighboring countries. There is still no comprehensive list of all the Karadorđević monuments in Slovenia, and the existing research is mainly devoted to the largest sculptural monuments, while those that were of lesser artistic quality or that stood in smaller settlements are often poorly documented. The article therefore strives to document, with the help of newspaper reports, and briefly describe more Karadorđević monuments in Slovenia than previous research did. The largest monuments were the equestrian statues of Kings Peter and Alexander, unveiled in Ljubljana in 1931 and 1940, an obelisk-shaped monument to King Peter in Kranj, and full body statues of Alexander in Rakek and Trbovlje. The municipalities, members of the Sokol gymnastics society and Yugoslav nationalist organizations also put up several busts of Alexander, which were ceremoniously unveiled in the presence of thousands of visitors. A cheaper option were smaller memorials without sculptural decoration (stone block with plaque, pyramid, triumphal arch), which were put up on the independent initiative of various associations, often with their own work and materials. The most common memorials were commemorative plaques, unveiled mainly on the facades of schools and Sokol halls. After Alexander's death in the 1934 assassination, commemorative linden trees were planted *en masse* in Drava Banovina, under which memorial docu-

ments were buried. Some monuments were never built despite being planned, either because interest waned, because they didn't raise enough money, or because the Second World War interrupted completion. Although the occupiers removed and destroyed most of the memorials to the Karadževićs during the war, some of those less visible or more difficult to access were preserved either in their original location or in museums, and some were reused for the ideological needs of socialist Yugoslavia.

VIRI IN LITERATURA

- Domovina** – Maribor, letnik 1931.
Enakopravnost = Equality – Cleveland, letnik 1942.
Glas naroda – Ljubljana, letnik 1935.
Jutro – Ljubljana, letnik 1922–1940.
Kmetijski list – Ljubljana, letnik 1935.
Kronika slovenskih mest – Ljubljana, letnik 1936.
Ljudska pravica – Ljubljana, letnik 1947.
Mariborski večernik Jutra – Maribor, letnik 1934–1935.
Nova doba – Celje, letnik 1938.
Pobod – Ljubljana, letnik 1935.
Sokolski glasnik – Ljubljana, letnik 1934–1936.
Slovenec – Ljubljana, letnik 1926–1940.
Slovenski dom – Ljubljana, letnik 1937.
Slovenski narod – Ljubljana, letnik 1920–1944.
Slovenski poročevalec – Ljubljana, letnik 1945.
Štajerski gospodar – Maribor, letnik 1942.
Štajerski tednik – Ptuj, letnik 2018.
Tedenske slike – Ljubljana, letnik 1935.

Spomenik Franca Jožefa I. pred Kadetnico v Mariboru – *mariborart*, dostopno na:
<http://www.mariborart.si/documents/10227/621051c5-6316-4383-841b-8b2dd14a2237>, pridobljeno 25. 3. 2022.

.....

- Babac, Dušan M.**, *Aleksandar I, viteški kralj* (Beograd, 2018).
Bevc, Ladislav, *Spomini* (Ljubljana, 2006).
Cesar, Emil, *Slovenska kultura v obdobju okupacije in narodnoosvobodilnega boja: od aprila 1941 do 8. septembra 1943* (Ljubljana, 1996).
Ciber, Nataša (ur.), *Umetnost za nove dni: zbirka Dravske banovine (1929–1941)* (Ljubljana, 2019).
Čopič, Špelca, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja* (Ljubljana, 2000).
Globočnik, Damir, *Hinko Smrekar: kratek oris življenja in dela* (Ljubljana, 2021).
Globočnik, Damir, *Likovno in simbolno: kolektivni spomin slovenstva v likovni umetnosti* (Ljubljana, 2017).
Globočnik, Damir, *Spomeniki* (Ljubljana, 2022).
Janjatović, Bosiljka, "'Uvreda Veličanstva': teži zločin u karadordevičevskoj kraljevini", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*

30, št. 1 (1997), str. 245–256.

Jezernik, Božidar, *Mesto brez spomina: javni spomeniki v Ljubljani* (Ljubljana, 2014).

Kos, Janko, *Umetniki in meščani* (Ljubljana, 2015).

Manojlović Pintar, Olga, *Arheologija sećanja: spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989* (Beograd, 2014).

Manojlović, Olga, "Vladarski spomenici u Ljubljani 1908–1940. godine", *Godišnjak za društvenu istoriju* 4, št. 2–3 (1997), str. 197–207.

Mikša, Peter, "Karadordeviçi – nekoč tudi slovenski kralji", v: Pipan, Alenka in Frelih, Marko (ur.), *Dekle iz ozadja zgodovine: Ljudmila Belcijan in njena pot v Afriko z družino kneza Pavla Karadordevića* (Kranj, 2020), str. 55–75.

Mohorič, Jakob, *O zgodovini slovenske krščanske demokracije: spominski zapisi dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)* (Ljubljana, 2019).

Rajčević, Uglješa, *Zatirano i zatrto: o uništenim srpskim spomenicima: knjiga druga* (Novi Sad, 2007).

Rajčević, Uglješa, *Zatirano i zatrto: oskrnavljeni i uništeni spomenici na tlu prethodne Jugoslavije: knjiga prva* (Novi Sad, 2001).

Ratej, Mateja, "Kaj žalujete za ovim vragom!: odzivi na smrt kralja Aleksandra Karadordevića (1934) na Štajerskem", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 90=Nv 55, št. 1 (2019), str. 28–44.

Rozman, Franc, Vasilij Melik in Božo Repe, *Zastave vibrajo: spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes* (Ljubljana, 1999).

Smiljanić, Ivan, "Javni spomin na ustreljene na Suhem bajerju v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 76, št. 3–4 (2022), str. 430–463.

Smiljanić, Ivan, "Kralji, doktorji, revolucionarji: spominska obeležja v avli rektorata Univerze v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 73, št. 3–4 (2019), str. 456–490.

Smiljanić, Ivan, "Odstranjena, uničena in izginula spominska obeležja v Kranju", v: Ravnik, Barbara (ur.), *Kranjski zbornik 2020* (Kranj, 2020), str. 207–214.

Smiljanić, Ivan, "Spominske lipe za kralja Aleksandra", *SLO: časi, kraji, ljudje: slovenski zgodovinski magazin*, št. 23 (2019), str. 48–53.

Smiljanić, Ivan, Peter Mikša in Matija Zorn, "Monuments in the Function of State Ideology and Unification of Territory: The Case of Monuments to the Ruling Family of Karadordević in Slovenia", *Igra ustvarjalnosti*, št. 7 (2019), str. 46–53.

Smiljanić, Ivan, Peter Mikša in Nani Poljanec, *Čuvajte mi Jugoslavijo: figuralni spomeniki Karadordevićem v Sloveniji* (Rogaška Slatina, 2023).

Špelec, Sara, *'Zaboga, saj sem vendar jaz na pol Slovenec!': naš najdražji gost kralj Aleksander I. Karadordević v slovenski časopisni zapuščini (1918–1934)* (Ljubljana, 2017).

Šnuderl, Makso, *Dnevnik 1941–1945. I: V okupirani Ljubljani* (Maribor, 1993).

Author: **SMILJANIČ Ivan**

M.A. in History

Institute of Contemporary History

Privoz 11, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Co-Author: **MIKŠA Peter**

Ph.D., Associate Professor

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History

Aškerčeva 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **"BRONZE FIGURE OF THE GREATEST YUGOSLAV": PUBLIC MONUMENTS
TO THE KARADORĐEVIĆ DYNASTY IN SLOVENIA**

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 23 (2023), No. 2, pp. 489–528, 134 notes, 8 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Karadorđević dynasty, monuments, memorial plaques, public memory, Kingdom of Yugoslavia

Abstract: The paper presents memorials to members of the Karadorđević royal family, which were unveiled in Slovenia in the interwar period and were most often dedicated to kings Peter I and Alexander I. In order for the Karadorđevićs to consolidate their ruling legitimacy on the territory of the new country and strengthen the Yugoslav identity of their citizens, various propaganda techniques were used, among which the planning and ceremonial unveiling of public monuments was one of the most important. In Slovenia, two equestrian statues, a few full body statues and busts, and a number of memorials, plaques and reliefs were dedicated to the monarchs. Commemorative linden trees were also planted in many places in memory of King Alexander. Although the monuments were mostly demolished after the start of the Second World War, some are still preserved in their original location or in museums.